

LATVIJAS UNIVERSITĀTE

TEOLOĢIJAS FAKULTĀTE

BAKALaura DARBS

**JŪDAISMA TRADĪCIJAS ELEMENTI
ETIOPIJAS BAZNĪCĀ**

Autors

TF Teoloģijas un reliģijas zinātnes
Bakalaura programmas 3.kursa
Studente Anna Ķikuste Teol 030019

(paraksts, datums)

Zinātniskais Vadītājs

Fil. Dr. Iveta Leitāne

(paraksts, datums)

Recenzents

LU lektors
M.Teol. Ilmārs Zvirgzds

Rīga 2006

Kopsavilkums

Savā bakalaura darbā „Jūdaisma tradīcijas elementi Etiopijas Baznīcā” es apskatīšu atsevišķus Etiopijas Baznīcas elementus, kas ir unikāli tikai šajā kristīgajā baznīcā. Par sava darba tēzi es izvēlos apgalvojumu, ka šie elementi Etiopijas Baznīcā ir radušies jūdaisma ietekmē. Lai izvērtētu tēzi es apskatīšu literatūras avotus par šo tēmu, veikšu salīdzinājumu par atsevišķu zinātnieku pētījumiem šajā jomā, kā arī sniegšu savus secinājumus, lai apstiprinātu vai noraidītu izvirzīto tēzi.

Pirmajā daļā sniedzu nelielu ieskatu Etiopijas un tās Baznīcas vēsturē, un otrajā daļā sīkāk ir raksturoti un izvērtēti atsevišķie Etiopijas Baznīcas elementi. Trešajā daļā sīkāk tiek apskatīti atsevišķu pētnieku argumenti par šo jautājumu. Nobeigumā tiek sniegti secinājumi attiecībā uz izvirzīto tēzi.

Summary

In my bachelor's paper „Elements of Jewish Tradition in the Ethiopian Church” I will look at different elements in Ethiopian Church that are unique for this christian Church. As thesis I choose the statement that these elements have come in Ethiopian Church from jewish tradition. My task will be to compare diferent sources of literature as well to compare the views of competent researchers in this field. In the end I will give my conclusions that will either apporve or reject the thesis.

In The first part there is a short insight into Ethiopian history together with an overview of the Church of Ethiopia. In the second part I describe the elements of jewish origin. In the third part there is given an insight into different views held by scientists of this particular field and in the end I give my conclusions to the chosen thesis.

Kopsavilkums	2
Summary	3
Ievads	5
1.daļa	8
Etiopijas vēsture.....	8
No senākajiem laikiem līdz kristietības ienākšanai	8
Īss Etiopijas Baznīcas raksturojums.....	10
Aksumas impērija līdz musulmaņu ienākšanai	14
Falašas	15
Viduslaiki no 10.gs līdz jaunajiem laikiem.....	17
Jaunie laiki Etiopijas vēsturē	20
2.daļa	21
Jūdaisma tradīcijas elementi Etiopijas Baznīcā	21
Jūdaisma tradīcijas elementu raksturojums Etiopijas kristietības ietvaros.....	21
Kebra Nagast un derības šķirsts	23
Sabats	26
Gavēšana, svētki, ēšanas ierobežojumi	28
Apgaizīšana	31
Liturģija.....	33
3.daļa	35
Pētnieciskās literatūras skaidrojumi par jūdaisma tradīcijas elementiem Etiopijas baznīcā	35
3.1 Atbalstītāju pozīcija	35
3.2 Oponentu iebildumi	37
3.3 Neitrālā pozīcija	39
Nobeigums	40
Bibliogrāfija:	43
Attēli	Error! Bookmark not defined.

levads.

Etiopijas Baznīca pieder pie vienas no senākajām kristīgajām Baznīcām, tomēr plašākam cilvēku lokam Rietumos tā ilgu laiku bijusi maz pazīstama.

20. gs. šo ainu ir ļoti lielā mērā mainījis. Attīstījās Etiopijas studijas, notikušas vairākas starptautiskas konferences, tāpat arī ir pieejams plašs literatūras klāsts. Latvijā Etiopijas Baznīcas fenomens līdz šim ir maz pētīts, tāpēc es savā darbā vēlos tuvāk izpētīt Etiopijas Baznīcu un atsevišķus tās elementus, kas ir raksturīgi tieši šai Baznīcai.

Par darba uzdevumu es izvēlos izanalizēt tēzi par to, ka Etiopijas Baznīcas unikālie elementi cēlušies no jūdaisma tradīcijas.

Tā kā vēstures gaitā liela daļa no oriģinālajiem dokumentiem par Etiopijas Baznīcas vēsturi ir gājuši bojā, senākās ziņas, kas saglabājušās līdz mūsdienām, ir no 15. gs¹. Savā darbā es izmantošu pieejamo akadēmisko literatūru un pētījumus, kā arī monogrāfijas, galvenokārt, angļu un vācu valodā, kā arī tulkojumus no amhariešu valodas.

Lai labāk izprastu tās norises vai apstākļus, kas bija par iemeslu šādu elementu attīstībai Etiopijas Baznīcā, mums ir jāaplūko pati Etiopijas vēsture, īpašu uzmanību pievēršot Baznīcas vēsturei kopumā, jo tikai apskatot vēsturisko attīstību kopumā, mēs varam labāk izprast tos elementus Etiopijas Baznīcā, kas ir unikāli tikai un vienīgi tai. Tāpēc darba pirmajā daļā es pievērsīšos tieši vēsturiskajiem notikumiem.

Etiopijas Baznīcas studijas ir interesantas ar to, ka pati šīs baznīcas tradīcija ir ļoti bagāta un sena, tomēr līdz šim maz zināma. Jautājums par to, vai tās specifiskie elementi ir meklējami tirdzniecības sakaros ar ebrejiem no Jemenas² vai agrīnas Baznīcas ciešajā saiknē ar jūdaismu³, vai tomēr etiopiešu semītiskajā izcelsmē, ir saistījis daudzus pētniekus, to skaitā E. A.W. Budge, E.Ullendorff, M.Daoud, E.Isaac, S.Pankhrust, R.Pankhrust, C.Rathjens, J.T.Pawlikowski, S.Kaplan, R.Cowley, G.Haile, D.Levine, E.Littmann, K.S. Pedersen, u.c., kuru pētījumus es apskatu savā darbā. Darba otrajā daļā

¹ E. Ullendorff, *The Ethiopians: an introduction to country and people* (Stuttgart: Steiner. 1990),18.

² Ibid., 21.

³ K.S. Pedersen, "Is the Church of Ethiopia a Judaic Church?" in *Warszawskie Studia Teologiczne* 12. 2 (1999), 216.

es sīkāk izpētīšu šo elementu vēsturisko izcelsmi, to attīstību, kā arī to, cik lielā mērā šīs tradīcijas ir novērojamas mūsdienās.

Pētnieku viedokļi ir tikpat atšķirīgi kā paši zinātnieki par šo jautājumu, tāpēc darba trešajā daļā vēlos parādīt atšķirīgos viedokļus un argumentus, ko savos pētījumos sniedz šie un citi pētnieki.

Šī jautājuma pētīšanas gaitā man paveicās strādāt kopā ar etiopiešu eremītu mūķeni, kas pašlaik dzīvo Jeruzalemē – Kirsten Stoffregen Pedersen. Viņai ir doktora grāds, un viņa ir atzīta speciāliste Etiopijas studiju laukā un ir sarakstījusi daudzus dažādus darbus par kristietību un tās vēsturi Etiopijā. Esmu ļoti pateicīga viņai par sniegto palīdzību, tāpat vēlos pateikties arī organizācija Sefer, jo īpaši R.Kaplanov, Z.Elkin, S.Kaplan, par iespēju piedalīties viņu rīkotajā pētnieciskajā programmā „Eshnav”, kas norisinājās 2005.gada vasarā Izraēlā. Tās laikā man bija iespēja ‘klātienē’ iepazīties ar etiopiešu kristīgo tradīciju un apmeklēt viņu baznīcas, kā arī iegūt nepieciešamo informāciju un literatūru darba rakstīšanai.

Savā bakalaura darbā es galvenokārt pretstatīšu divus atšķirīgus viedokļus par jūdaisma tradīcijas elementu saistību ar etiopiešu baznīcu. Vienu no virzieniem pārstāv tādi pētnieki kā E.Ullendorff, M.Rodinson, J.T. PAwlowski. Viņi argumentē viedokli par to, ka jūdaisma tradīcijas elementi Etiopijas Baznīcā ir cieši saistīti ar jūdu iecelotājiem un VD izplatību Etiopijas teritorijā. Šos uzskatus savos darbos kritizē citi pētnieki.

Piemēram, K.S.Pedersen savā darbā „Is the Church of Ethiopia a Judaic Church?” oponē E.Ullendorff un M.Rodinson viedoklim par to, ka tādi Etiopijas Baznīcas elementi kā gavēšana vai svētki būtu saistāmi ar jūdaisma ietekmi, bet gan uzsver, ka tie ir raksturīgi visām austrumu kristīgajām tradīcijām.¹

Otru virzienu pārstāv K.S.Pedersen, M.Doud, A.Atiya, kas uzsver Etiopijas Baznīcas saikni ar agrīnajām austrumu baznīcām, un jūdaisma ietekmi saista tikai ar VD un kopīgo semītisko izcelsmi. Tomēr arī viņiem ir kritiķi, piemēram, S.Kaplan, kas norāda, ka VD ietekme Etiopijā ir ļoti specifiska, un tāpat ir vēstures norādes par saikni starp Etiopiju un jūdu kopienu.²

¹ K.S.Pedersen, op.cit. 209.

² S. Kaplan, *The Monastic Holy Man and the Christianization of Early Solomonic Ethiopia*. (Wiesbaden, 1984.), 3.

Trešais virziens, ko pārstāv S.Kaplan, E.A.W.Budge un kas arī man simpatizē vairāk, ir vērsts uz neitrālu un kritisku dažādo elementu izvērtējumu uz vēsturiskā un sociālā fona, atturoties no galējiem spriedumiem tur, kur vēsturisko patiesību līdz galam zināt nav iespējams.

Savā darbā es neanalizēšu pilnīgi visus elementus, ar kuriem tiek saistīta jūdaisma tradīcijas ietekme etiopiešu baznīcā, bet aprobežošos tikai ar dažiem, tāpat arī neaplūkošu arī ar valodu saistītos jautājumus, kas attiecas uz šo tēmu, bet izmantošu zinātnieku tulkojumus un akadēmiskās norādes. Savu pētījumu loku es aprobežošu ar jaunajiem laikiem, sākot no 15. gs, tā kā literatūras avoti ir saglabājušies līdz mūsdienām tikai no šī un jaunākiem posmiem. Par agrāko periodu es atsaukšos tikai uz pētnieku norādītajiem arheoloģiskajiem avotiem, kā arī uz literatūru no citām tradīcijām. Tāpēc neizvirzīšu savā darbā jaunas hipotēzes par jūdaisma tradīcijas elementu izcelsmi vai tās iemesliem, bet aprobežošos ar autoritatīvu viedokļu salīdzināšanu.

Salīdzinot un analizējot pieejamo akadēmisko literatūru, savā darbā vēlos noskaidrot atsevišķo Etiopijas Baznīcas elementu izcelsmi, raksturīgās iezīmes, kā arī sniegt visaptverošu ieskatu par tiem. Par katru no tiem būtu iespējams uzrakstīt atsevišķu monogrāfiju, tāpēc te būs minētas tikai raksturīgākās pazīmes, kā arī sniegti pētnieku viedokļi par tiem. Tāpat īsumā vēlos raksturot galvenos virzienus, ko pārstāv pētnieki šajā jautājumā.

1.daļa.

Etiopijas vēsture.

Lai izprastu to kā un kāpēc kristietība Etiopijā ir izveidojusies tik atšķirīga un tajā ir sastopami tik neparasti elementi, ir jāsāk ar vēsturisku atskatu.

No senākajiem laikiem līdz kristietības ienākšanai

Eiropā agrāk attiecībā uz Etiopiju tika lietots apzīmējums Abesīnija, kas cēlies no vārda *khubasha* un nozīmē grupa, kurā sajaukušās dažādas ciltis, norādot uz sajaukšanos ar svešiniekiem, tāpēc paši etiopieši dod priekšroku nosaukumam „Etiopija”, ar ko jau senajā Grieķijā apzīmēja visas zemes dienvidos no Ēģiptes.¹

Lielākā daļa no Etiopijas iedzīvotājiem bija amharieši – semītu izcelsmes tauta – radniecīga ar senās Dienvidarābijas iedzīvotājiem – sabajiešiem un mīniešiem, kas mūsdienās ir pilnībā sajaukušies ar arābiem no ziemeļiem.²

Vecākā no Etiopijas klasiskajām valodām bija ge'ez, šis vārds nozīmē „brīvs”, tā bija brīvo augstākās sabiedrības pārstāvju valoda³. Tomēr pēc 14.gs šī valoda saglabājās tikai kā baznīcas valoda, un sadzīvē ienāca amhariešu valoda, kas nav tieši radniecīga ar ge'ez, kā arī citi dialekti.⁴

Pirmās vēsturiskās ziņas par Etiopiju nāk no Ēģiptes vēstures avotiem, jau senatnē šīs abas zemes saistīja tirdzniecības sakari.⁵ Etiopija, ko no VD mēs pazīstam ar Kūšas nosaukumu, bija Nūbijas sastāvdaļa. Vergi un zelts bija pirmās eksporta preces no Etiopijas. Ēģiptieši devās uz šo zemi, izmantojot Nīlu kā ūdens ceļu, kā arī ceļojot pa Sarkano jūru garšvielu un citu retu un dārgu preču meklējumos. Šāds gadījums ir minēts faraona Pepi II valdīšanas laika dokumentos 3.gt.pr.Kr., kā arī valdnieces Hatšepsutes laika dokumentos.⁶

Sākot ar 1.gt.pr.Kr. jūras ceļojumi starp Etiopija un D-Arābiju kļūst stabilāki un biežāki.

¹ O'Leary, De Lacy, *The Ethiopian Church: historical notes on the church of Abyssinia*, (London, 1936), 12.

² O'Leary, op.cit., 16.

³ S. Pankrust, *Ethiopia: a cultural history* (Woodford Green, 1995), 26.

⁴ O'Leary, op.cit., 16. arī S.Pankrust op.cit., 26.

⁵ E. Ullendorff, *Ethiopia: Introduction to the country and people*, (Stuttgart: Steiner. 1990), 23.

⁶ E.Ullendorff, op.cit., 27.

Tomēr arī D-Arābijas reģions nebija vienots, bet gan sastāvēja no četriem atsevišķiem apgabaliem, kas visi ik pa laikam uzņēmās dominanti pār pārējiem apgabaliem. Tie bija: Ma'in, Kataban, Saba un Hadramavt.¹ 3.gs.pēc Kr. Sabas reģions apvienoja visus apgabalus un pakļāva sev, tomēr jau 6.gs Aksumas impērija pakļāva sev teritorijas abpus Sarkanajai jūrai, un visi Sabas valdījumi nonāca etiopiešu rokās.²

Tomēr jau 7.gs. šī impērija tika sagrauta cīņā ar islāmu.³

Par ebreju vēsturi Etiopijā nav saglabājušies gandrīz nekādi materiāli. Par vēstures liecību var kalpot, piemēram, atsevišķu vārdu etimoloģija,⁴ kā arī Aksumas (tajā laikā Etiopijas jeb Abesīnijas galvaspilsēta) valdnieku pretenzijas uz Arona pēcteču statusu vai arī sevis dēvēšana par „Izraēla bērniem” un „Dieva izredzēto tautu”⁵.

Jautājums par D-Arābijas ieceļotājiem Etiopijas teritorijā ir bijis svarīgs vēstures pētniecības kontekstā. Tomēr pastāv visdažādākās versijas par to, kāds bija ieceļotāju skaits, ieceļošanas veids un ietekme jaunajā vidē. Pats pārceļošanas laiks arī bija visai ilgs – apmēram tūkstoš gadu no 6.gs.pr.Kr. līdz 7.gs.pēc Kristus.⁶

Blakus citām semītu ciltīm, ir nedaudzi vēstures materiāli, no kuriem var spriest, ka Etiopijas un D-Arābijas teritorijā ir atradusies arī jūdu diaspora.⁷

Kā trešā ietekmes sfēra Etiopijas teritorijā nodibinātajai Aksumas impērijai parādījās hellēņu kultūra⁸. Arī par sakariem starp Seno Grieķiju vēlāk Romu un Aksumu ir saglabājušies atsevišķi vēstures avoti.⁹

Apmēram ceturta gs. vidū Aksumai bija svarīga loma, veidojot tirdzniecības sakarus abpus Sarkanajai jūrai. Šī iemesla dēļ nostiprinājās sakari ar Bizantijas impēriju.¹⁰ Tas bija viens no iemesliem, kas veicināja kristietības izplatību Etiopijā.

¹ S. Munro-Hay, *Aksum. An African Civilisation of Late Antiquity* (Edinburgh, 1991.), 20.

² Op.cit. 36.

³ E.Ullendorff, op.cit., 28. arī M. Abir, *Ethiopia and the Red Sea* (London, 1980), 65.

⁴ Levine, D. N. *Wax and gold: tradition and innovation in Ethiopian culture*. (Chicago: Univ of Chicago Press, 1972), 133.

⁵ E.Ullendorff, op.cit., 28., arī S. Munro-Hay, op.cit., 25

⁶ E.Ullendorff, op.cit., 34., arī S.H. Sellassie, *Ancient and Medieval Ethiopian History to 1270* (Addis Ababa, 1972), 112.

⁷ M.Abir, *Ethiopia and the Red Sea* (London, 1980), 76.E.Ullendorff, op.cit., 35.

⁸ S.Munro-Hay, op.cit. 29.

⁹ E.Ullendorff, op.cit., 38.

¹⁰ O'Leary, op.cit., 21.

Īss Etiopijas Baznīcas raksturojums

Tradicionāli Etiopijas Baznīcas vēstures avoti min 4. gs kā kristietības ieviešanas laiku Etiopijā.¹ Par kristietības ieviešanu Etiopijā stāsta Eusēbijs savā darbā „*Historia Ecclesiastica*”. Divi brāļi – Frumentijs un Edēsijs darbojās kā misionāri Aksumas galmā. Pēc tam Frumentijs devās uz Aleksandriju un tur tika iesvētīts par Aksumas bīskapu. Etiopijā viņš tika dēvēts par „Abba Salama” kā jaunās ticības tēvs un iedibinātājs. Viņš bija sīrietis pēc izcelsmes, un tam bija zināma nozīme tālākajā Etiopijas kristietības attīstībā². Valdnieka pievēršanās kristietībai tiek saistīta ar politiskiem apsvērumiem, lai iegūtu Kostantinopoles imperatora atbalstu. Tomēr vispārēja kristianizācija Etiopijā notika lēni un izkaisīti.³ Tādā veidā vietējās tradīcijas tika pārmantotas un iepītas jaunajā ticībā.⁴

Tomēr jau ātri pēc kristietības ieviešanas Etiopijā sākās domstarpības ar grieķu un katoļu baznīcām par teoloģiskiem jautājumiem, no kuriem galvenās atšķirības pastāvēja pieņēmumā par Kristus personu. Ar laiku Katoļu Baznīca attīstīja arvien skaidrāku mācību un izslēdza no savas baznīcas tos, kas domāja citādāk. Etiopijas Baznīca, sekojot Aleksandrijas Baznīcas piemēram, 451. gadā Halkedonas koncilā, kur tika pārspriests par to, vai Dievs un cilvēks Kristū tika savienots vienā vai tomēr nesajaucās, noraidīja šī koncila lēmumu par to, cilvēks un Dievs bija vienots Kristus personā.⁵ Arī Dievmātei bija īpaša vieta Baznīcas rituālos, jo tā bija drīzāk Dieva, nevis cilvēka māte.

Tāpat agrīnajā kristietības periodā Etiopijā turpinājās sīriešu misionāru darbs, kas atstāja savus nospiedumus šajā jaunās ticības attīstības posmā. Par liecību tam kalpo, piemēram, no sīriešu valodas aizgūti vārdi. Tāpat ar Etiopijas kristietības aizsākumiem ir saistāma

¹ O’Leary. Op.cit 19.

² Eusebius “*Historia ecclesiastica*” I, 13

³ A. S. Atiya, *A History of Eastern Christianity* (Millwood: Kraus reprint. 1968), 178.

⁴ S.H.Sellassie, op.cit.: « Bija liela atšķirība starp to, kādā veidā kristietība tika izplatīta Etiopijā un kā tā izplatījās grieķu-romiešu pasaulē. Te kristietība sākotnēji izplatījās starp zemākajiem slāņiem, un pakāpeniski trīs gadsimtu laikā konvertējās arī augstdzimušie. Etiopijā šis process bija pilnīgi pretējs. Kristietība sākotnēji izplatījās starp augstākiem slāņiem un pakāpeniski pārgāja arī pie zemākajiem slāņiem.” 104.

⁵ O’Leary op.cit., 21; arī A.S. Atiya, ed. *The Coptic Encyclopedia*, 3rd vol. (New York, 1991) 211.

leģenda par „deviņiem svētajiem” 5.gs, kas Etiopijā dibināja klosterus un tulkoja Bībeli ge'ēz valodā.¹ JD tika veidota saskaņā ar Antiohijas patriarhāta tradīciju – vēl viens no sīriešu monofizītu ietekmes paraugiem².

Etiopiešu Bībeles kanons aptver veselu rindu apokrifisko un deuterokanonisko grāmatu, kā, piemēram, Enoha grāmatu, Jubilejas grāmatu, Hermas ganu, Judītes grāmatu, Tobites grāmatu.

No Baznīcas sakramentiem tiek izpildīta kristība ar trīskārtēju iegremdēšanu ūdenī.

Euharistiju izpilda priesteris. Grēksūdze netiek praktizēta regulāri, bet drīzāk, piemēram, smagas slimības gadījumā.³

Baznīcu dievkalpojumos etiopieši izmanto ge'ez valodu, kaut arī tā vairs nav sarunvaloda. Synaxis ir pirmā dievkalpojuma daļa, kurā ietilpst vēstules un evaņģēlija lasīšana, tas nāk no grieķu Sv. Marka rita. Otrā daļa saucas anafora jeb kanons, tā ir sakramenta daļa, un arī tās senākais variants ir veidojies no Aleksandrijas Sv. Marka anaforas.⁴

Vislabāk Etiopijas Baznīcas dogmas var izprast izlasot tās oficiālo ticības apliecību, kas ir minēts viņu apustuļu ticības apliecībā, ko lasa pirms Svētā Vakarēdiena:

„Mēs ticam uz vienu Dievu, visas radības veidotāju. Mūsu Kunga, Glābēja, Jēzus Kristus Tēvu, jo tā daba ir neizdibināma.

Kā ir teikts iepriekš, viņš ir bez sākuma un gala, jo viņš ir mūžīgs un viņa gaisma nekad nebeidzas un to nekad nevar sasniegt.

Viņš nav divi vai trīs un tam neko nevar pielikt; viņš ir viens vienīgs, mūžīgs, jo nav apslēpts tajā, ko viņš nevar zināt, bet mēs zinām viņu pilnīgi caur baušļiem un praviešiem, jo viņš ir visvarens un valda pār visu radību.

Viens Dievs, Tēvs mūsu Kungs un mūsu Glābējs Jēzus Kristus, kas radīts pirms pasaules, viendzimis, vienāds ar viņu, debesu radītāju.

Kas pēdējās dienās tapa cilvēks un pieņēma miesu no Svētās Jaunavas Marijas, bez vīra sēklas, un uzauga kā cilvēki, bet bez grēka un ļaunuma.

¹ O'Leary, op.cit., 21; S.A. Aziz, *Eastern Christianity*, op.cit. 180.

² Cowley, Roger W. *Ethiopian Biblical Interpretation. A Study in Exegetical Tradition and Hermeneutics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988. 267.lpp

³ O'Leary, op.cit., 26

⁴ O'Leary, op.cit., 27.

Tad viņš cieta un nomira miesā, uzcēlās trešajā dienā no mirušajiem, uzkāpa debesīs pie Tēva, kas viņu sūtījis, apsēdās pie Spēka labās rokas, sūtīja mums Paraklētu, Svēto Garu, kas iznāca no Tēva un izglāba pasauli un kas ir vienādi mūžīgs ar Tēvu un Dēlu.

[..]

Mēs arī ticam, ka Kristus nav mazāks savas iemiesošanās dēļ, bet gan ir Dievs, Vārds, kas tapis cilvēks un atgriezis cilvēkus pie Dieva, Tēva Augstais Priesteris.

Tāpēc, lai netopam apgraizīti kā jūdi. Mēs zinām, ka viņš, kas piepildīja baušļus un praviešus, jau ir atnācis.”¹

Ticības apliecība ir ortodoksāla pēc sava rakstura. Nav nekādas novirzīšanās no Nīkajas-Konstantinopoles koncila teksta, ko izmanto ortodoksālajos dievkalpojumos.² Etiopiešu teologi uzsver četras lietas: Dieva radības labumu, laulības svētumu, pārliecību, ka apgraizīšana vairs nav nepieciešama, kā arī Kristus izcelsmi no Jūdas cilts.³ Tā tiek pausts, ka apgraizīšanai ir drīzāk sociāls raksturs nekā Baznīcas noteikts.

Etiopiešu katehisma „Pieci Mistērijas pīlāri” izpēte atstāj ortodoksālas baznīcas mācības iespaidu. „Pieci Mistērijas pīlāri” ir: Trīsvienība, Iemiesošanās, Kristība, Upuris (Euharistija), mirušo augšāmcelšanās.

Etiopijas Ortodoksālā Tewahedo Baznīca pieder pie monofizītu kristietības, un ir ne tikai oficiālā Etiopijas reliģija, bet arī visdziļākais etiopiešu nacionālās apziņas apliecinājums. Etiopijas kristietībā ir jūtama ebreju un semītu ietekme, kas kopā ar pagānisma elementiem, ir padarījusi Etiopijas Baznīcu par kultūras, vēstures un sabiedrības sasniegumu krātuvi.⁴

Zinātnieki uzskata, ka galvenā loma kristietības ieviešanā Etiopijā bijusi jūdaizētām sektām un pagānismam⁵. Par pierādījumu semītu ietekmei ir minami attīstītie sakari Sarkanās jūras reģionā starp Etiopiju un Dienvidarābijas iedzīvotājiem. Pa šo pašu ceļu Etiopijā ienāca arī pirms Talmūda perioda jūdaisma elementi.⁶

¹ M.Daoud, *The Liturgy of the Ethiopian Church. Addis Ababa* (27.12.1954), 52-54.

² M.Daoud, op.cit., 54

³ K.S.Pedersen, op.cit., 212.

⁴ E.Ullendorff, op.cit., 39.

⁵ A.S. Atiya, *Eastern Christianity* op.cit., 180.; arī E. Ullendorff, “Hebraic-Jewish Elements in Abyssinian (Monophysite) Christianity”. *Journal of Semitic Studies* (1 (1956)), 225; M. Rodinson, “Sur la question des ‘Influences Juives’ en Ethiopie”. *Journal of Semitic Studies* (9 (1964)) 11; R. W. Cowley, op.cit., 257.

⁶ E.Ullendorff, *Ethiopia* op.cit. 39; arī M. Abir, op.cit. 112.

Tomēr nevajadzētu uzskatīt, ka jūdaisms bija vienīgā vai galvenā monoteiskā reliģija pirms-islāma Arābijā. Iespējams, ka vietējās ciltis piekopa pagāniskus monoteisma kultus arī pirms Muhameda.¹

Austrumu baznīcu liturģija, to skaitā arī Etiopijas Baznīcai, ir lielā mērā tikusi pārņemta no Tempļa un sinagogu liturģijas.² Tajā ietilpst uzsvars uz izskaidrošanu un mācību dievkalpojumā, antifonālā dziedāšana, kur liela nozīme ir kantoram, uzsvars uz himnu un psalmu dziedāšanu, ko pavadīja ritmiski mūzikas instrumenti. Etiopiešu liturģija (keddase) satur 15 oficiāli atzītas anaforas.³

Kopš paša sākuma Etiopijas Baznīcai bijuši cieši sakari ar Ēģiptes koptu baznīcu, tā atradās Aleksandrijas patriarha aizbildniecībā. Etiopijas arhibīskaps vienmēr tika iecelts no Ēģiptes koptu bīskapu vidus⁴. Tomēr viņi parasti bija attālināti no baznīcas ikdienas vides valodas un kultūras barjeras dēļ, tāpēc liela nozīme bija vietējiem baznīcas pārstāvjiem un bīskapiem, kuri bija padomdevēji valdnieka galmā attiecībā uz Baznīcas pārvaldi. Tomēr 20 gs. Tika panākta Etiopijas Baznīcas atdalīšana no Aleksandrijas koptu Baznīcas, un par Etiopijas patriarhu tika ievēlēts bīskaps no etiopiešu vidus.⁵

¹ M.Abir, op.cit., 138.; arī E.Ullendorff, *Jewish –Hebraic elements* op.cit. 221.

² W.O.E. Oesterley, *The Jewish Background of the Christian Liturgy* (Oxford: Clarendon Press, 1925), 16.

³ M.Daoud, op.cit. 55.; arī E. Hammerschmidt, *Studies in Ethiopic anaphoras*. 2nd rev. ed. (Stuttgart: Steiner Vlg. 1987) 50.

⁴ A. S. Atiya, *Encyclopedia*, op.cit., 277, arī E. Isaac, „An Obscure Component in Ethiopian Church History”. *Le Museon: revue d’etudes orientales: tijdschrift voor orientalisme* (1/2 (1972)) 230.

⁵ A. S. Atiya, *Eastern Christianity*. op.cit. 137.

Aksumas impērija līdz musulmaņu ienākšanai

Kristietības pirmajos gadsimtos, kad Aksumas impērija bija visspēcīgākā, tās valdnieks izveidoja sakarus ne vien ar Aleksandriju Ēģiptē, bet arī ar Konstantinopoli, kā arī aizstāvēja kristiešus D-Arābijā.¹ Karos ar Persiju un arī vēlāk, attīstoties islāmam, Aksuma pamazām zaudēja savu varu un sakarus ar Eiropas kontinentu un ieslīga aizmirstībā uz vairākiem gadsimtiem, ko pavadīja periodiskos karos ar islāma karotājiem un savstarpējās ķildās, vietējiem karavadoņiem karojot vienam ar otru.²

Tā paliekot noslēgtai gadsimtu gaitā Etiopijā izveidojās tas kristietības paraugs, kuru varam novērot arī mūsdienās, kas no vienas puses ir dziļi saglabājis agrīnās kristietības elementus, kas ir savijušies ar vietējām tautas un pagāniskajām tradīcijām, semītu kultūras iespaidā, tas vērojams gan valodā, gan sabiedrības tradīcijās.³

8.gs Etiopijas kalnieni pakļāva Bedja ciltis. Kamēr musulmaņi un bedja apdzīvoja Etiopijas ziemeļus un Sarkanās jūras piekrasti, bija vērojama etiopiešu cilšu pārvietošanās uz dienvidiem. Par šo virzību vēsturiski dokumenti nav saglabājušies, to apliecina tikai valodas izmaiņas Hararas un Guradžas apgabalos.⁴ Visticamāk, ka šo valodas un kultūras semitizāciju ir veikusi Tigriņas cilts no ziemeļiem.

¹ S. Munro-Hay, op.cit. 98, arī S. Pankrust, op.cit., 72.

² E.Ullendorff, *Ethiopians* op.cit., 45; arī D.N Levine, op.cit. 61.

³ S.H.Sellassie, op.cit. 90.

⁴ E.Ullendorff. *Ethiopians* op.cit., 46.

Falašas

Šajā darbā noteikti būtu jāpiebilst arī par Etiopijas jūdu kopienu. Etiopijas jūdi sevi dēvē par falašām. Viņu tradīcijā netiek ievēroti priekšraksti, kas ir rakstīti ārpus Pentateuha¹, piemēram, Talmūds. Arī viņu liturģiskā valoda ir ge'ēz. Pentateuha priekšrakstus, ieskaitot svētkus, viņi ievēro un svin tāpat kā jūdi visā pasaulē, taču pēc-trimdas svētkus viņi nesvin. Sabatu un šķīstības priekšrakstus viņi ievēro ļoti stingri, tāpat kā apgraizīšanu gan zēniem, gan meitenēm. Viņu kopienās izveidojās arī sava veida monasticisma kustība. Tomēr kā uzskata E.Ullendorff, šie jūdi ir pēcteči tām kopienām, kas Aksumas impērijā nepieņēma kristietību.²

Tādā gadījumā šis jūdaisms ir drīzāk mantojums no tās tradīcijas, kurai sekoja DR Arābijas jūdu kopienas pirmajos kristietības gadsimtos. Falašu tradīcijā ir novērojams jūdaisma, pagānisma un animisma sajaukums.³

E.Ullendorff uzskata, ka šī kopiena var kalpot kā paraugs tam, kāds bija Aksumas impērijas reliģiskais sinkrētisms tās uzplaukuma laikā. Tāpēc viņš norāda, ka būtu visai nepamatoti meklēt vēsturisko saikni starp falašām un Izraēla pazudušajām ciltīm, bet gan jāraugās uz viņiem kā uz vēsturisku liecību par to, kā vietējās kušītu un citas afrikāņu ciltis, sajaucoties ar jūdaizētiem Dienvidārābijas imigrantiem ir izveidojuši neatkārtojamu un unikālu kultūras un reliģijas tradīciju.⁴

Bet, kas attiecas uz jūdaisma elementu ieviešanu kristīgajā tradīcijā, E.Ullendorff raksta: „Tāpēc ir skaidrs, ka falašas nevar būt tie, kas ieviesa etiopiešu kristietībā jūdaisma tradīcijas elementus. Viņi nekādā veidā nebija to ieražu aģenti, ko varam novērot mūsdienās. Gluži otrādi, kopā ar kristiešu līdzgājējiem (kas visos svarīgākajos aspektos tikuši vienādi iespaidoti no senajām jūdu tradīcijām) viņi spītīgi turpina sekot jūdaizētiem priekšrakstiem un ieražām, kas tikušas ieviestas no Dienvidārābijas Āfrikas ragā un var tikt pētītas autentiskā apkārtnē, semītiskā zemē.”⁵

Taču arī šajā jautājumā viedokļi atšķiras, jo, kamēr Izraēlas valsts pēdējos gados ir izveidojusi veselu palīdzības programmu ar cionisku mērķi, daži zinātnieki, to skaitā arī

¹ E.Ullendorff. *Ethiopians* op.cit., 70.

² Ibid.

³ Ibid

⁴ Op.cit., 72

⁵ Ibid.

K.S.Pedersen, uzskata, ka tādu Etiopijas ebreju nemaz nav un tie ir atkritēji no kristīgās baznīcas. Bet, piemēram, S.Kaplan norāda, ka nav nevienas vēstures liecības, kas liecinātu par to, ka tādi ebreji Etiopijas teritorijā būtu atradušies pirms 10.gs. Tāpēc, iespējams, tie piederējuši pie kādām no kristīgajām grupām, kas teoloģisko domstarpību rezultātā ir atdalījušās un izveidojušas atsevišķu reliģisku virzienu.¹ Kā kritika šādai nostājai tiek minēts arguments, ka rakstisko liecību trūkums nebūt nenozīmē, ka šādas kopienas nav bijis arī pirms tam, jo par agrāko periodu kopumā nav gandrīz nekādu rakstisku liecību.²

¹ S.Kaplan, op.cit. 11.

² S.Pankhrust, op.cit. 36.

Viduslaiki no 10.gs līdz jaunajiem laikiem

No 10.gs ir saglabājušās ziņas par valdnieci Judīti, kuras vadībā liela daļa Etiopijas teritorijas tika gandrīz pilnībā izpostīta, līdz ar lielu daļu vēstures materiālu par kristīgo baznīcu Etiopijā.¹ Ir maz vēstures avotu, kas skaidrotu valdnieces Judītes etnisko piederību, taču daļa pētnieku uzskata, ka viņa bijusi no Agaw cilts un centusies Etiopijā izveidot jūdaismu vai arī, iznīcinot kristietību, atjaunot pagāniskos kultus. Tomēr pateicoties jaunam patriarham Abuna Dani'el, tika gāzta Judītes vara un valstī nostiprinājās monofizītu kristietība. Tomēr Agaw cilts savas valdīšanas laikā deva pienesumu kristietības unikālajai attīstībai Etiopijā.²

Tikmēr islāms izplatījās Etiopijas teritorijā sākot no piekrastes un lēnām iespiežoties ar vien dziļāk zemes vidienē.

Zagwe dinastija, kas valdīja Etiopijā no 1137. – 1270. gadam (cēlusies no Agaw cilts), veicināja valsts attīstību un kristietības izplatību.³ Tomēr tā kā šī dinastija neskaitījās piederoša pie Zālamana pēctečiem, tā tika uztverta kā troņa uzurpētāja. Mīts par visu Etiopijas valdnieku it kā pēctecību Zālamanam Etiopijā ir ļoti izplatīts.⁴ Pastāv uzskats, ka visi valdnieki pieder pie Zālamana un Sābas ķēniņienes dēla Menelika I pēctečiem.⁵ Pazīstamākais no Zagwe dinastijas valdniekiem bija Lalibela, kura vadībā tika izveidotas slavenās klintīs izcirstās baznīcas, kas ir saglabājušās līdz mūsdienām (skat.5.att). Tomēr pati valsts teritorija bija palikusi daudz mazāka, salīdzinot ar Aksumas impērijas

¹ S.H. Sellassie, op.cit., 98.

² E. Ullendorff, *Ethiopians* op.cit. 49.

³ Ibid. 49.; arī S. H. Sellassie, op.cit. 124: “Dažādi apstākļi iespaidoja to veidu, kādā atsevišķas etniskās grupas pievērsās kristietībai. Gan pagānu reliģiskie līderi, gan politiskie vadoņi sākotnēji noraidīja jauno reliģiju, jo izjuta to kā draudu pastāvošajai kārtībai. No otras puses, paši kopienas licekļi, kuri viegli atsaucās uz jauno reliģisko klimatu vai meklēja (mainīgajā politiskajā situācijā) universālāku reliģiju, spēja pieņemt un veicināt kristietības ieviešanu.”

⁴ E.A.W. Budge, *Kebrā Nagast. The book of Glory of Kings* (London. 1932), 14: “Kebrā Nagast jeb Ķēniņu Slavinājumu grāmata it tikusi turēta augstā godā visā Etiopijā jau vairāk nekā tūkstoš gadu, un pat šodien katrs vīrs tic, ka tā satur patieso Zālamana pēcteču - Etiopijas ķēniņu – hroniku. Tā tiek uzskatīta par galveno autoritāti jautājumā, kāpēc etiopieši no pagānu dieviem pievērsās vienīgajam Izraēla Dievam.”

⁵ E.A.W.Budge, op.cit.. 25.

laikiem.¹ Zagwe dinastija veicināja arī Etiopijas attiecību atjaunošanu ar Ēģipti un Izraēlu.

1270. gadā pie varas nāca Zālamana dinastijas pārstāvis Jekuno Amlaks, un valsts teritorija nostiprinājās Amharas apgabalā. Kopš šī valdnieka laikiem tika veidotas valdnieku hronikas, kurās tika uzskaitīti visi Etiopijas imperatori. Tomēr arī šie saraksti ir visai atšķirīgi savā starpā.²

Zālamana dinastijas laiks bija zīmīgs arī ar literatūras uzplaukumu, no kuras lielākā daļa bija baznīcas literatūras tulkojumi no citām valodām.

Slavenākais valdnieks no šī perioda ir Jekuno Amlaka mazdēls Amda Sions, kas valdīja no 1314 – 1344. gadam, un savā laikā spēja nostiprināt valsts iekšpolitiku, kā arī samazināt islāma ietekmi valstī.³

1434. gadā par valdnieku kļuva Zar'a Jak'ob. Pateicoties savai uzvarai cīņā pret musulmaņiem, kā arī reliģiskajām un administratīvajām reformām, kuras viņš veica savas valdīšanas laikā, Zar'a Jak'ob bija viens no ievērojamākajiem Etiopijas valdniekiem. Viņa valdīšanai bija raksturīga arī asa vēršanās pret pagānisma kultiem, viņš bija tas, kurš līdz galam nostiprināja Etiopijas monofizītu kristietību, kas ir unikāla tikai šai zemei.⁴ Ir saglabājušies arī atsevišķi rokraksti kopš viņa laikiem. Lielākā daļa no etiopiešu manuskriptiem, kas ir saglabājušies līdz mūsdienām ir no 15. gs un jaunāki, jo agrākie manuskripti gājuši bojā daudzo karu un grūto apstākļu rezultātā.⁵

Savas valdīšanas laikā Zara'a Jak'ob arī mazināja daudzo vietvalžu varu, pakļaujot tos savai varai un centralizējot valsts administrāciju. Tāpat arī viņa valdīšanas beigās bija sakārtotas valsts un baznīcas attiecības⁶.

Pēc Zar'a Jak'ob nāves attiecības ar musulmaņiem Sarkanās jūras piekrastē atkal saasinājās un viņa pēcteči vairs nespēja tos sakaut. Tāpēc 1520. gadā valdniece Helēna

¹ R. Pankhrust, *A Social History of Ethiopia. The Northern and Central Highlands from Early Medieval Times to the Rise of Emperor Tewodros II* (Addis Ababa: Institute of Ethiopian Studies, 1990), 79.

² S.H. Sellassie, op.cit.1.: „Mūsdienās mēs etiopiešu manuskriptos atrodam Etiopijas imperatoru sarakstus, kam pievienotas dažas piezīmes. Šāds pieraksta veids ir raksturīgs Bībelei: etiopiešu rakstītāji paņēma biblisko ģenealoģiju par piemēru savos darbos. Saskaņā ar to viņi veidoja valdnieku sarakstus, taču katrs rakstītājs izveidoja savu sarakstu, kas dažreiz mēdz stipri atšķirties no visiem pārējiem.”

³ E.Ullendorff, *Ethiopians* op.cit.51.

⁴ D.N.Levine, op.cit., 64.; arī E.Ullendorff, *Ethiopians* op.cit.51.

⁵ R.Pankhrust, *Ethiopian Towns* op.cit., 24.

⁶ E.Ullendorff, *Ethiopians* op.cit., 53, arī R.Pankhrust, *Ethiopian Towns*, op.cit., 24.

lūdza palīdzību Portugālei, šis notikums iezīmē pavērsienu Etiopijas vēsturē, jo ir sākums attiecību atjaunošanai starp Etiopiju un Eiropu¹. Tomēr, nesagaidījis portugāļu ierašanos, Etiopijas valdnieks Lebna Dengel sakāva musulmaņu spēkus, tāpēc pēc kara tika noraidīta jebkādu tirdzniecības sakaru veidošana starp abām valstīm. Pa to laiku musulmaņu pārvaldītajās teritorijās pie varas nāca vietējais armijas vadonis Grans.² Viņa ekspansijas laikā 1530-tajos gandrīz visa Etiopijas teritorija tika pilnībā izpostīta un daudzi cilvēki gāja bojā, tika nojauktas baznīcas un iznīcināti vēstures materiāli. Tāpēc Etiopijas valdniekam atkal nācās lūgt palīdzību Portugālei. Lai nodrošinātu šo palīdzību, Lebna Dengel nodeva Etiopijas Baznīcu Romas Baznīcas pārvaldībā. Kad 1541.gadā Etiopijas teritorijā ieradās Portugāles karaspēks, Grana armija tika sagrauta, un šī kauja tiek uzskatīta par vienu no izcilākajām Etiopijas vēsturē. Līdz ar šo sakāvi islāms Etiopijā zaudēja savu kādreizējo varenību uz visiem laikiem.³

¹ D.N.Levine, op.cit., 67.

² R.Pankhrust, *Social History* op.cit. 56.; arī E.Ullendorff *Ethiopians* op.cit. 55.

³ E.Ullendorff, *Ethiopians* op.cit., 55.

Jaunie laiki Etiopijas vēsturē

Pēc uzvaras kaujā pār Granu un musulmaņiem Romas Baznīca atsūtīja uz Etiopiju nelielu grupu misionāru, kuru uzdevums bija pārveidot Etiopijas Baznīcas liturģiju atbilstoši Romas ritam, tomēr pēc ilgām nesaskaņām un iedzīvotāju nemieriem, imperators Susjenos 1632.gadā izraidīja jezuītu misionārus no valsts¹, un Etiopijā atkal tika nostiprinātas senās monofizītu baznīcas un monarhijas attiecības.² Bet valsts atkal noslēdzās no sakariem ar Eiropu. Šī noslēgtība turpinājās līdz pat 19.gs vidum, kad pie varas nāca imperators Teodors, kurams izdevās apvienot sadrumstaloto valsti, un pakļaut sev stūrgalvīgākos no vietvalžiem,. Tāpat arī savas valdīšanas laikā viņš ieviesa vienotu nodokļu sistēmu valstī un veicināja vispārēju tās uzplaukumu.³ Tomēr viņa valdīšanas beigās valsts atkal ieslīga stagnācijā un vietējie valdnieki ieguva lielāku varu.

19.gs beigās Itālija okupēja Etiopijas Sarkanās jūras piekrasti – Eritreju. 1896.gadā notika izšķiroša kauja pie Advas, kurā itāļu karaspēks cīnījās pret daudz lielāko Etiopijas karaspēku, tomēr neviens neguva virsroku.⁴ Etiopija neatguva Eritreju, bet Itālijas centieni pakļaut pārējo Etiopijas teritoriju beidzās neveiksmīgi.

1930.gada novembrī par Etiopijas imperatoru tika kronēts Ras Tafari (Haile Sallasie).

Par 20.gs vēsturi Etiopijā ir pieejams daudzas plašāks informācijas klāsts. Etiopijā tika ievēlēts daudzpartiju parlaments, un monarha var kļuva nomināla.. Tāpat konfliktā ar Eritreju par robežjautājumiem tika noslēgts miera līgums, taču jautājums nav līdz galam atrisināts.

¹ D.N.Levine, op.cit.70 ; arī E.Ullendorff, *Ethiopians* 57.

² E. Ullendorff, *Ethiopians* op.cit.58

³ Op.cit., 64.

⁴ Op.cit., 71.

2.daļa.

Jūdaisma tradīcijas elementi Etiopijas Baznīcā

Kaut arī jūdaisma tradīcijas elementu skaits ir visai plašs, šajā darbā es apskatīšu galvenos un visizplatītākos no šiem elementiem.

Jūdaisma tradīcijas elementu raksturojums Etiopijas kristietības ietvaros

Kristietība etiopiešiem tāpat kā jūdaisms ebrejiem vienmēr bijusi visdziļākā viņu nacionālās apziņas izpausme. Kristietība ar tās īpašo etiopiešu pieskaņu, kas caurausta ar spēcīgiem jūdaisma un semītiskiem elementiem, ilgu laiku ir sevī glabājusi kultūras, politiskās un sociālās dzīves vērtības.

Patiesībā Etiopijā izveidojās pilnīgi unikāla kristietības forma, kas veicināja Baznīcas kā etiopiešu nacionalitātes simbola attīstību.

Etiopieši sevi ir uzskatījuši par likumīgiem jūdu pēctečiem. Aksuma, etiopiešu Ciona bija Dieva un derības šķirsta atrašanās vieta, kā tas ir aprakstīts Kebre Negast (Valdnieku slava) – etiopiešu tautas eposā. Vēl 20.gs. imperatoram tika izmatos apzīmējums „Jūdas cilts iekarotājs Lauva”.¹

VD Sābas ķēniņiene nāk no Kušas, kas Septuagintā tiek tulkots kā Aithiopia (no grieķu val. „tumša seja”). Jesajas grāmatā (11:11) ir runa par jūdu diasporu Kušā, kas iespējams ir pirmā liecība par sakariem starp jūdiem un etiopiešiem.²

Tomēr par agrīniem sakariem starp jūdiem un etiopiešiem ir visai maz ziņu, viena liecība nāk no VD Cefanijas gr. 3:10, kur pravietis Cefanija runā par jūdu diasporu Kušā.

Iespējams, ka lielākā jūdu diaspora veidojās D-Arābijā pēc 70.g.p.Kr.

Iespējams, ka starp imigrantiem no D-Arābijas Etiopijā bija arī ebreju grupas.

Visticamāk, ka viņi ieceļoja kopā ar citiem ieceļotājiem vairākās atsevišķās grupās.

Tomēr ir grūti teikt, vai viņi Etiopijā nodibināja atsevišķu kopienu vai arī asimilējās vietējā vidē. Tomēr tieši D-Arābiju var uzskatīt par galveno ceļu, kā jūdaisma elementi ienāca Etiopijā.

¹ E.Ullendorff, op.cit., 71.

² Jes.11:11 „Un notiks tanī dienā: tas Visuvarenais Kungs izstieps vēlreiz savu roku, lai salasītu un izglābtu savas tautas atlikumu no Asīrijas un Lejas-Ēģiptes un Aitiopijas, no Persijas, no Babilonijas, no Hamatas, no Ēlāma, no Sineāra un no jūras salām.”

Jāatzīmē, ka kristietības formām, kas bija atrodamas Etiopijā un Dienvidrietumu Arābijā, raksturīgi „austrumnieciski” elementi, ka te kristietībai piemita īpašs semītisks raksturs. Monofizītu kristietībai bija attāla līdzība ar jūdaismu, un jūdaisms agrīnās kristietības laikā Arābijas pussalā pats sevī ietvēra zināmus misionārisma elementus līdzīgi kristietībai.¹

Vēstures avotos ir norādes par ciešajiem sakariem starp abiem Sarkanās jūras krastiem – Etiopiju un Arābiju (piem. Kosmas Indikopleustes darbos). Kaut arī šajos vēstures avotos ir jaušama jūdaisma ietekme, stāstot par Etiopijas kultūru, tomēr mums nav ziņu par to cilvēku etnisko piederību, kas veidoja šo kultūru. Par ebreju vēsturi Etiopijā mums nav gandrīz nekādu uzticamu ziņu.

Kā uzskata E.Ullendorff, tad „tieši tie ebreji, kuri konvertējās kristietībā, bija tie, kuri Etiopijas Baznīcā saglabāja jūdaisma elementus.”²

Apstākļi, kādos kristietība tika ieviesta Etiopijā ir pietiekami zināmi. Pētnieki atbalsta uzskatu, saskaņā ar kuru kristietība parādījās Etiopijā 4. gs vidū.³ Pirms kristietības situācija bija visai sarežģīta, jo semītu ieceļotāji sev līdzī veda arī savas reliģiskās prakses, kas bija visai dažādas.⁴

¹ E.Ullendorff, *Ethiopians* op.cit., 72.

² E.Ullendorff, *Jewish-Hebraic elements*, 228.

³ *Ethiopians* Op.cit, 51.

⁴ E.Ullendorff min dažādas Dienvidarābijas panteona dievības, piemēram, Attara – Venēras zvaigzne, LMQH – mēness dievs, HMYM – saules dieviete. Etiopijas teritorijā ir atrastas atsauces uz šīm dievībām. *Jewish-Hebraic elements*, 228.

Kebrā Nagast un derības šķirsts

Viens no svarīgākajiem etiopiešu literatūras darbiem ir „Kebrā Nagast”, kas ir etiopiešu tautas eposs, kaut arī tā sarakstīšanas laiks iespējams datējams ar 10. līdz 15. gs (skat. 2. att.). Tam par pamatu ir ņemts fragments no Bībeles, kurā ir stāstīts par Sābas ķēniņiem, kas devusies pie ķēniņa Zālamana: „1 Un kad Sābas ķēniņiene dzirdēja Salamana slavu, kas tam radās tā Kunga vārdam uzceltā nama dēļ, tad tā nāca viņu pārbaudīt ar mīklām. [...] 13 Bet ķēniņš Salamans deva Sābas ķēniņienei visu, kas tai patika, ko viņa no tā izlūdās, neskaitot to, kas no paša ķēniņa Salamana rokas tai jau bija ticis dots. Tad viņa ar saviem kalpiem devās atpakaļ un atgriezās savā zemē.” (no I Ķēn. 10,1-13). Pēc etiopiešu tradīcijas tur Sābas ķēniņiene pieņēmusi Zālamana ticību un dzemdējusi viņam dēlu Meneliku I. Kad pēc ilgāka laika dēls apciemojis savu tēvu, atpakaļceļā viņš paņēmis uz Aksumu - Etiopijas toreizējo galvaspilsētu sev līdzīgu derības šķirstu. Pēc tradīcijas šis derības šķirsts vēl ar vien atrodas Sv. Marijas baznīcā Aksumā, tāpēc derības plāksne (*tabot*), kas līdzīgi kā sīriešu un koptu baznīcās atrodas virs altāra katrā Etiopijas baznīcā, tiek uzskatīta par derības šķirsta simbolu.¹

Šajā darbā ir izmantoti gan VD un JD avoti, gan arī apokrifiskā literatūra („Enoha grāmata”, „Pērles grāmata”, fragmenti no rabīniskās literatūras un Korāna).²

Pawlikowski norāda, ka šajā darbā ir liela ietekme jūdu midrāšiem. Tomēr K.S. Pedersen uzsver: „Sv. Marija tiek uzskatīta par Jauno Derību ne tikai Etiopijā, bet arī agrīnajā kristiešu teoloģijā vispār. Tas ir arī iemesls, kāpēc derības šķirsts tiek turēts Sv. Marijas baznīcā, un Marijas svētkos tiek svinēta gan vecā, gan jaunā derība kopā³.” Tāpat arī viņa norāda uz to, ka šīs stāsts ir jāuztver kā „aizvietošanas teoloģija” ar derības šķirsta pārvietošanu saprotot etiopiešu tautas izredzētību.⁴

Pats darbs Eiropā kļuva pazīstams tikai no 16. gs, pēc portugāļu misijas ierašanās Etiopijā. Tomēr pilnībā pirmās darba kopijas kļuva pieejamas tikai 18. gs, pēc J. Bruce ceļojumiem uz Nīlas izteku, kad atgriežoties viņš paņēma sev līdzīgu arī kādu šī darba kopiju.⁵

¹ K.S. Pedersen. Op.cit. 214.

² E.Ullendorff, *Jewish-Hebraic* 232.

³ K.S. Pedersen. Op.cit. 215

⁴ Ibid.

⁵ E.A.W. Budge, op.cit., 16.

Par daba autoru nav nekādu ziņu, pētnieki arī nav vienisprātis par darba rašanās laiku. Daži to datē ar 15.gs, citi ar pirmā Zālamana pēcteču valdnieka dzīves laiku, t.i., Jekuno Amlaku (1270 – 1285).¹

Liela daļa no satura ir balstīta uz leģendām un mītiem, taču darbā ir atrodamas arī vēsturiski notikumi.

Darba galvenais uzsvars ir likts uz to, lai parādītu, ka Etiopijas valdnieki, tāpat kā Kristus ir cēlušies no Zālamana cilts, tāpēc arī Etiopijas valdnieks līdz ar savu tautu ir Dieva izredzēts.²

Arī dziļi iesakņojusies tradīcija par derības šķirsta atrašanos Aksumā šķiet ir veidojusies ilgi pirms kristietības ieviešanas Etiopijā. Tam par pamatojumu var izmantot pieņēmumu, ka pēc kristietības ieviešanās būtu visai apšaubāma ļaužu vēlme pierakstīt sev ebrejisku izcelsmi vai izvēlēties viņu ierašas un izturēšanos. Tomēr pati leģenda „Kebra Nagast”, kura stāsta par ķēniņa Zālamana un Sābas ķēniņienes attiecībām, ir saglabājusies tikai no viduslaikiem.³

Tomēr šis darbs nav tikai lielisks literatūras piemineklis, etiopiešiem tas ir viņu nacionālo un reliģisko jūtu pamats.

Šajā darbā lielākā citātu daļa nāk no Vecās Derības. Tomēr ne vien saturs, bet arī stils norāda uz jūdaisma ietekmi.

Arī Sābas ķēniņienes motīvs ir sastopams gan ebreju literatūrā, gan Korānā. Ebreju apokrifiskajā literatūrā ķēniņa Zālamana un Sābas ķēniņienes dēls ir Nebukadnecars.⁴

Šis darbs tiek ņemts par pamatu valdnieku dinastijas sastādīšanai, lai pamatotu Etiopijas valdnieku pēctecību no Zālamana.

Derības šķirsts ir bijis etiopiešu baznīcas centrā jau no tās pirmsākumiem. Katrā Etiopijas baznīcā atrodas Derības šķirsts, kas izskatās kā koka plāksne, tomēr pēc tradīcijas īstais

¹ E.A.W.Budge, op.cit.: “Zotenbergs, atzīts pētnieks, uzskata, ka nav nekāda iemesla noliegt Kolofona [arābu val.versija Kebra Negast] autoru apgalvojumus [par to, ka tas ir tulkojums no koptu versijas], bet uzsvēra, ka arābu autors iespējams sniedzis dažus būtiskus satura papildinājumus, un ka etiopiešu versijas autors vai autori atsaucās uz koptu arhetipu savam darbam, lai piešķirtu tam lielāku autoritāti.”16.

² E.A.W.Budge, op.cit.: “2.nodaļā Īzaks, etiopiešu darba varianta tulks, citē Gregoriju Lielo par to, no kā sastāv valdnieku vara, un beigās nonāk pie secinājuma, ka Ādama valstība, ko viņam sniedzis Dievs ir lielāka par visu valdnieku varu.” 24.

³ E.Ullendorff. *Ethiopians* op.cit. 108.

⁴ E.Ullendorff *Jewish-Hebraic elements*, 233.

Derības šķirsts atrodas Aksumā, bet pārējie ir kopijas vai, precīzāk, tā satura kopijas, t.i., plāksnes ar baušļiem (skat. 1., 3. att.)

Arī ebreju sinagogas centrā ir derības plāksnes ar baušļiem, kā arī Arona kadoš, kurā atrodas Svēto rakstu tīstokļi. Tāpat etiopiešu dievkalpojuma laikā ir pieņemts nesāt apkārt šīs plāksnes, līdzīgi tam, kā to dara sinagogā ar tīstokļiem. Trimmingams norāda, ka „derības plāksne un nevis pati baznīcas ēka ir galvenā, to iesvēta bīskaps, un tā piešķir baznīcai svētumu”¹ Tāpat arī agrīnās sinagogas veidoja Arona kadoš, kas bija pavērsta virzienā uz Jeruzālemi.

Etiopijas baznīcas parasti ir apaļas un sastāv no trim daļām, kas atrodas viena iekš otras (skat. 4. att.). Ārējā daļa ir tā, kur tiek noturēts dievkalpojums, tiek dziedātas himnas un atrodas kantors (skat. 7. att.). Vidējā daļā draudze saņem Sv. Vakarēdienu, un iekšējā daļā atrodas derības šķirsts jeb *tabot*. Šāds baznīcas iekārtojums atgādina Zālamana templi².

¹ J.S. Trimmingham, *Islam in Ethiopia* (Oxford: Oxford Univ Press 1952) 27.

² E.Ullendorff, *Jewish-Hebraic elements*, 236.

Sabats

Etiopieši ievēro sabatu tāpat kā svētdienu.¹ Līdz 15.gs vidum šis jautājums nebija atrisināts, jo gan „Fetha Nagast” savos norādījumos to atbalstīja kā jūdu likuma ievērošanu, gan arī JD Mateja 5,17, u.t.² tika izmantots kā pamudinājums ievērot šo tradīciju, kas nav atrodamā citās kristīgajās baznīcās.

Tomēr līdz galam šīs tradīcijas izcelsme nav zināma, tomēr aktuāls šis jautājums palika tieši no 14. līdz 17. gadsimtam.. Tajā laikā ziemeļu apgabalos reliģiskais vadītājs vārdā Abba Ewostawos aicināja ievērot abas dienas, par ko viņš tika izslēgts no baznīcas. 15. gs Zar’a Ya’kob novērsa iespējamo baznīcas šķelšanos par labo vienai vai otrai tradīcijai Šis valdnieks uzrakstīja darbu, kurā paskaidroja nepieciešamību saglabāt divus Sabatus, kā arī apraksta, ko katrā no tiem drīkst un nedrīkst darīt.³

Etiopieši svin dievkalpojumu ar Svēto Vakarēdienu svētdienās un dažkārt arī sestdienās.⁴

Tāpat arī kristieši svētdienu sauc par kristiešu sabatu. Kā uzskata E. Ullendorfs, tad šīs tradīcijas pamatā ir divi iemesli: „1. Vecās Derības tradīciju ievērošana, kas sevī nes jūdaisko, un 2. jūdu ietekme, kas Etiopijā veidojās pirms-islāma laikos, ienākot no Arābijas.”⁵

Šī tradīcija, kas ir raksturīga arī citām kristiešu grupām, Etiopijā visticamāk ir balstīta VD un jūdaisma ietekmē. Atšķirībā no citām kristiešu grupām, etiopieši atzīmē gan sestdienu, gan svētdienu, tomēr tā nav izplatīta visā valstī. Tā kā nav saglabājusies literatūra, no senākiem laikiem, tad ir grūti spriest, par tās izcelsmi, vai izplatību pirms 14. gs.⁶

No tradicionālajām ierašām vispirms būtu minama sabata ievērošana kopā ar svētdienas atpūtu. Šīs tradīcijas saknes ir visai maz izpētītas, tāpēc vēl ir daudz neskaidrību par tās

¹ E.Ullendorff, *Jewish-Hebraic elements* 244.

² “Nedomājiet, ka es esmu atnācis atnest bauslību vai paraviešus. Es neesmu nācis tos atnest, bet peipildīt. [...] Tāpēc, ja kas atmet kādu no baušļiem un tā māca ļaudis, tas būs vismazākais debesu valstībā; bet, ja kas dara un māca, tas būs liels debesu valstībā.”

³ E. Ullendorff. *Op.cit.*, 244.

⁴ K.S. Pedersen, *op.cit.*, 207.

⁵ E.Ullendorff, *op.cit.*, 245.

⁶ M. Rodinson, *op.cit.*: “Portugāļu jezuīti ieradušies bija laimīgi atrodot te kristietību, taču viņi bija šokēti par tām tradīcijām, kas netika izmantotas katolicismā, tāpēc viņi tās attiecināja uz jūdu ietekmi. Tāpēc 1555. gadā imperators Galawdewos savā darbā „Klaudija atzīšanās” uzskatīja par nepieciešamu atbildēt uz šīm apsūdzībām. Tajā viņš izskaidroja sabata svinēšanu, apgraizīšanu, atturēšanos no cūkgaļas ēšanas.” 11.

izcelsmi. Par sabata ievērošanu izcēlās liels strīds starp diviem lieliem brāļu ordeniem Etiopijā 15.gs, un tikai valdnieks Zar'a Ya'kob atrisināja draudošo shizmu, nosakot, ka var ievērot abas dienas – Sestdienu un Svētdienu.

Gavēšana, svētki, ēšanas ierobežojumi.

Etiopijas Baznīcā arī tiek svinēti ļoti daudzi baznīcas svētki. Svarīgākie no tiem ir Jaunais Gads (Keddu Yohannes), Krusta svētki (Maskal), Ziemassvētki (Temkat Leddat), Kristus apgraizīšana (Gezrat), Kristīšana (Temkat), Lieldienas (Tensa'e), Debesbraukšana (Ergat), kā arī daudzi citi (skat. 6.,7.att.). Tāpat arī tiek svinētas neskaitāmas piemiņas dienas eņģeļiem (piemēram, erceņģelim Miķelim tas ir katra mēneša 12. datums), Jaunavai Marijai ir veltītas katru gadu 33 svētku dienas. Gavēšanai katru gadu tiek veltītas apmēram 200 dienas, no kurām visiem obligāti ir jāievēro 180.

Liela nozīme Etiopijas Baznīcā ir Jaunā gada svētkiem un Krusta svētkiem. Jaunais gads tiek svinēts 11.septembrī, līdzīgi kā jūdu tradīcijā *Rosh Hashana* svētki, kas tiek svinēti rudens sākumā un nozīmē jauno gadu. Etiopijā šajos svētkos cilvēki šķīstās mazgājoties tuvējā upē vai citā ūdenstilpnē. Kristieši atstāj aiz sevis slikto un sāk jauno gadu ar jaunām cerībām.¹

Kā norāda K.S Pedersen: „Ne tika Etiopijas Baznīca, bet arī citas austrumu Baznīcas sāk savu baznīcas gadu septembrī. Protams, šai paražai sākums ir meklējams jūdaismā, tomēr jānorāda, ka to ievēro ne tikai Etiopijā. Vienīgā atšķirība šeit ir tikai tā, ka Etiopijā jaunā gada atnākšanu sagaida ar Svētā vakarēdiena dievkalpojumu baznīcā, un Baznīcas gada sākums sakrīt ar sekulārā gada sākumu.”²

Krusta svētki – 27.septembrī - tika atzīti 14.gs. Svētki par godu Svētā krusta atrašanai un pacelšanai notiek tikai Etiopijā. E. Ullendorff saista šos svētkus ar *Jom Kippur* ebreju tradīcijā, kas ir Izlīdzināšanās svētki, diena, kad pēc VD norādījumiem augstais priesteris varēja ieiet Tempļa vissvētākajā vietā aiz priekškara (Lev 16). Tomēr šajos svētkos etiopieši negavē. Tie drīzāk ir prieka svētki par godu Svētajam krustam, kuros tiek dziedātas himnas par godu Dievam. K.S. Pedersen raksta: „Ieraža kurt ugunsurus Svētā krusta svētkos, iespējams, ir radusies pirms-kristietības periodā un nav saistāma ar jūdaisma ietekmi. Taču pat šī izplatītā tradīcija nav raksturīga tikai Etiopijai, bet ir sastopama arī citviet, piemēram, dažās grieķu katoļu pilsētās.”³

¹ K.S. Pedersen, op.cit., 208.

² Op.cit., 209.

³ Op.cit., 210.

Tomēr senākā tradīcija, uz kuru balstās abi šie svētki iespējams bija sezonāla, šajā mēnesī Etiopijā beidzās lietus sezona, un sākas lauku darbi.¹

Etiopijā tiek ievēroti ēšanas paradumi, kas saistīti ar Bībeles aizliegumiem par šķīstiem un nešķīstiem dzīvniekiem.² „Fetha Nagast”, kas ir nacionālais likumu un tradīciju krājums, īpaši uzsver to, ka šis aizliegums ir saistāms ar dieva pavēli Mozum Lev. 11,3, utt³. Tomēr šī atturēšanās no nešķīstiem dzīvniekiem ir lielā mērā arī raksturīga semītu tradīcijā vispār. Atšķirībā no ebrejiem Etiopijā netiek ievērots likums par piena un gaļas nejaukšanu⁴. Prof. E.Ullendorff to skaidro ar to, ka Etiopijā tiek ievēroti tikai pirms-talmūdiskie jūdaisma priekšraksti.⁵

Papildus VD priekšrakstiem par ēšanas aizliegumiem Etiopijas un citi austrumu kristieši šo sarakstu ir papildinājuši ar vairākiem citiem aizliegumiem.⁶

Tāpat Etiopijas Baznīcā kristieši bieži gavē, pat līdz 200 dienām gadā. Papildus gavēņiem, kas tiek ievēroti pirms dažādiem svētkiem, ir arī 2 gavēņa dienas katru nedēļu. Šādās dienās kristieši neko neēd un nedzer no vakariņu laika iepriekšējā vakarā līdz nākamās dienas agrai pēcpusdienai, un ēdot ir aizliegts jebkurš ēdiens no dzīvniekiem, izņemot medu.⁷

Kā norāda E.Ullendorff šī iknedēļas gavēšana ir līdzīga jūdaismā sastopamajai gavēšanai. Sākotnēji tās bijušas pirmdienas un ceturtdienas, bet vēlāk pārceltas uz trešdienu un piektdienu, lai uzsvērtu kristīgo pamatu.⁸ Tomēr K.S.Pedersen savā rakstā norāda, ka šāda gavēšana ir raksturīga arī citām austrumu Baznīcām – bizantiešu un pārējām. Tāpat viņa par iemeslu gavēšanai piektdienā min Jēzus ciešanas pirms krustā sišanas, kas attiecīgi būtu iemesls viņa sekotājiem ievērot gavēni piektdienā, nevis ceturtdienā, kad tika pasniegts Svētais Vakarēdiens.⁹

¹ E.Ullendorff *Jewish-Hebraic Elements*, 247.

² Op.cit., 242.

³ C. Rathjens, *Juden in abbesinien* (Hamburg: W Gent, 1921), 58. Lev 11:” 3 Ikvienu dzīvnieku ar šķeltiem nagiem, kam nagi šķelti divos gabalos un kuri atgremo; tos dzīvniekus jūs ēdiet. 4 Bet no atgremotājiem, vai kam šķelti nagi neēdiet šos: kamieli, jo tas gan barību atgremo, bet tam nav šķeltu nagu; to turiet par nešķīstu; [...]”

⁴ K.S.Pedersen ,op.cit., 206.

⁵ E.Ullendorff, *Jewish-Hebraic elements*, 243.

⁶ K.S.Pedersen, op.cit., 206.

⁷ Ibid.

⁸ E.Ullendorff, *Jewish-Hebraic elements*, 243.

⁹ K.S. Pedersen, op.cit., 207.

Es uzskatu, ka ja arī gavēšana vai svētku izcelsmi ir zināmā mērā cēlušies no jūdaisma, tomēr kristietības sākumā agrīnā Baznīca šos priekšrakstus stipri mainīja vai pastiprināja, tāpēc šajā gadījumā sakritība ar jūdaismu ir saistāma ar vispārējo kristietības saikni ar jūdaismu. Tāpat iespējams, ka, piemēram, jaunā gada svētkiem vai Svētā Krusta svētkiem aizsākumi ir meklējami jau pagāniskā tradīcijā, kurai vēlāk pārklājušās jūdaisma un kristietības tradīcijas, kā tas ir raksturīgi Baznīcas svētkiem arī citās zemēs.

Apgraizīšana

Etiopijā ir izplatīta apgraizīšana. Šī tradīcija ir ļoti sena un ir bijusi izplatīta lielā pasaules daļā, tomēr Etiopijā tāpat tiek piekopta meiteņu apgraizīšana. Lobo savā darbā „Voyage to Abyssinia” norāda: „jūdu tradīcijas abesīniešu starpā tiek piekoptas lielā mērā; brālis apprec sava brāļa sievu, vīrieši nedodas svētdienā uz baznīcu, ja dienu pirms tam ir gulējuši ar sievām, sievietes nenāk uz baznīcu pēc dzemdībām, ja šķīstīšanās dienas vēl nav galā...”¹

Kā saistība ar jūdu tradīciju tiek izmantota atsauce uz VD, kā arī tas, ka arī etiopiešiem apgraizīšanu veic astotajā dienā pēc piedzimšanas.²

C. H. Walker raksta: „Zēnam apgraizīšanu veic septītajā diena, ja vien tā nav trešdiena vai piektdiena, vai gavēnis; tomēr Lieldienu gavēņa laikā, kas ilgst 50 dienu ir atļauts veikt šo ceremoniju. Ja zīdāinis ir meitene, apgraizīšanai jānotiek piektajā dienā, tomēr daudz gaidīs divdesmit un vairāk dienu, līdz atradīs sieviešu apgraizītāju. Ja māte ir saslimusi, zīdāinim ir jāgaida viens vai divi gadi, lai slimība nenomāktu ķermeni.

Ja vīrietis vai sieviete tiek pievērsti kristietībai pieaugušā vecumā, apgraizīšanu nav nepieciešams veikt, un par to nav jākaunas.”³

Kā norāda K.S Pedersen: „Nav šaubu, ka Etiopijas kristieši apgraizīšanu uztver par zīmi „derībai ar Ābramu””.⁴ Tomēr sieviešu apgraizīšana drīzāk norāda uz kušītu ietekmi, un apgraizīšanas laiks tika mainīts, kad etiopieši iepazinās ar Bībeli un VD baušļiem.⁵

Zēnu un meiteņu apgraizīšana ir izplatīta starp daudzām Afrikas ciltīm, tomēr tur tā vairāk ir saistāma ar pubertātes rituāliem, atšķirībā no kristiešiem Etiopijā un jūdiem, kas to veic jaundzimušajiem. Tomēr jānorāda, ka apgraizīšana netiek veikta baznīcās, un tā netiek uzskatīta par sakramentu.⁶

Bērnu kristīšana Etiopijā ir bijusi vienmēr cieši saistīta ar VD norādījumiem:

6 Lobo, *A Voyage to Abyssinia* (Champaign I: Project Gutenberg, 1921), 301.

² E.Ullendorff, *Jewish-Hebraic elements*, 250.; arī : „Un kas attiecas uz apgraizīšanu, mēs netiekam apgraizīti kā jūdi. Jo mēs saprotam Pāvila mācību, kas saka: „Jo Jēzū Kristū nedz jūdaisms ko spēj, nedz pagānisms, bet ticība, kas darbojas mīlestībā.” (Gal 5:6) Patiešām apgraizīšana mūsu zemē ir saskaņā ar zemes paražām – tāpat kā sejas graizīšana notiek Etiopijā un Nūbijā” no „Klaudija atzīšanās”, par to, kā Etiopijas imperators Galawdewos apraksta jezuītu misionāriem vietējās paražas.” op.cit. 250.

³ C.H. Walker, *The Abyssinian at Home* (London 1933), 2-3.

⁴ K.S. Pedersen. Op.cit., 204.

⁵ Ibid.

⁶ Op.cit., 205.

„Runā uz Izraēla bērniem un saki: ja sieviete kļūst grūta un ir dzemdējusi dēlu, tad viņa ir nešķīsta septiņas dienas, tāpat kā viņas mēnešreižu dienās; tik ilgi tai būs nešķīstai. Un lai astotajā dienā dēla priekšāda tiek apgraizīta. Trīsdesmit trīs dienas viņai jāpaliek asins tīrīšanas stāvoklī; pie svētuma, lai tas būtu kāds būdams, nav atļauts viņai pieskarties; lai viņa nenāk svētnīcā, kamēr piepildās viņas tīrīšanas laiks.

Bet, ja viņa dzemdējusi meiteni, tad viņa ir nešķīsta divas nedēļas, tāpat kā slimodama ar mēnešziediem, un sešdesmit sešas dienas viņa lai paliek mājās savas asins tīrīšanai. Un, kad izbeidzas viņas šķīstīšanas laiks vai par dēlu, vai par meitu, viņa tad lai atved priesterim upuri.

Un lai tas tiek nests tā Kunga priekšā, un priesteris lai izlīdzinās to upuru dēļ [...]. Tā ir vīriešu vai sieviešu kārtas bērna dzemdēšanas kārtība.” (Lev 12:2-7). Tādēļ Etiopijā zēni tiek kristīti baznīcā 40-tajā dienā pēc piedzimšanas, un meitene – 80-tajā. Tas ļauj mātei piedalīties bērna kristībās. Tāpat tiek norādīts uz to, ka arī Jēzus ievēroja Mozus likumu par atrašanos tempļī Jeruzalemē¹. Etiopijas Ortodoksālās Baznīcas katehismā bērnu kristības laiks tiek pamatots ar apokrifiskiem avotiem.²

Uzskats par rituālo šķīstību vai nešķīstību Etiopijā balstās uz Lev. 15. Cilvēki, kas ir nešķīsti saskaņā ar šiem Mozus norādījumiem, drīkst tuvoties baznīcai, tomēr nedrīkst tajā ieiet³.

Šajā gadījumā Etiopijas Baznīca ir līdzīga citām austrumu Baznīcām

Tomēr, lai kāda arī nebūtu situācija ar apgraizīšanu mūsdienu Etiopijā, iespējams, ka tās sākumi un rašanās iemesli nekad netiks noskaidroti līdz galam, tāpēc es uzskatu, ka šīs tradīcijas veidošanās ir saistīta ar daudziem faktoriem, gan ar spēcīgo jūdaisma ietekmi, gan ar vietējo Āfrikas cilšu senajiem rituāliem, gan ar vispārējo vēsturiskās gaitas attīstību Etiopijas teritorijā. (Sk. nodaļu par Etiopijas vēsturi).

¹ Op.cit.205.

² Ibid.

³ Op.cit., 206.

Liturģija

Etiopijas Baznīcas liturģija ir viena no senākajām kristīgajā pasaulē. Kalpošana baznīcās notiek ge'ez valodā, kas jau ilgu laiku atpakaļ ir izzudusi kā sarunvaloda Etiopijā un ir saglabājusies tikai reliģiskajos rakstos.¹ Vēsturisko izpēti tāpat apgrūtinā arī reliģisko dokumentu iznīcināšana, kas notika 10. un 16. gadsimtos. Tāpēc pētnieki uzskata, ka liturģiskā kārtībā ir mainījusies laika gaitā. Tomēr galvenie iedalījumi ir saglabājušies nemainīgi no paša sākuma, tāpat kā Aleksandrijas liturģiskajā kārtībā, kas nāk no Ēģiptes. Tā ir ievada daļa – ordo communis un euharistijas daļa – anafora.² Ievada daļā galvenais bija JD lasījums un dziedājumi no psalmiem. Anaforas daļā svarīgākais bija Svētais Vakarēdiens. Pašas anaforas variēja atkarībā no svētkiem un to skaits bija otrs lielākais starp austrumu Baznīcām (piem., Apustuļu, Mūsu Kunga, Jāņa Kristītāja, Mātes Marijas, Sv. Atanāzija, Sv. Bazila, u.c. anaforas).

Arī dievkalpojuma kārtība tiek saistīta ar jūdaisma ietekmi, tomēr to pašu var teikt par visām Austrumu baznīcām, kuru liturģija ir veidojusies uz sinagogu liturģijas pamata. Tradicionāli etiopiešu baznīcas skolās tiek galvenokārt mācīti Svēto Rakstu lasījumi un skaitīšana no galvas.³ Psalmi bieži tiek izmantoti gan liturģijā, gan privātajās lūgšanās. Etiopieši dala psalmu lasīšanu 7 daļās, pa vienai daļai katru dienu, tas ir ļoti līdzīgi kā ebreji dara, tomēr, kā norāda K.S. Pedersen, šāda psalmu lasīšana ir raksturīga arī citām kristīgajām baznīcām:⁴

Diena	Tradicionāli jūdu sinagogā	Etiopijas baznīcā
Svētdiena	Ps 1-29	VD un JD dziedājumi
Pirmdiena	Ps 30-50	Ps 1-30
Otrdiena	Ps 51-72	Ps 31-60
Trešdiena	Ps 73-89	Ps 61-80
Ceturtdiena	Ps 90-106	Ps 81-110
Piektdiena	Ps 107-119	Ps 111-130
Sestdiena/ Sabats	Ps 120-150	Ps 131-150 (151)

¹ *The Ethiopian Orthodox Tewahedo Church Faith, Order of Worship and Ecumenical Relations* (2nd ed. Addis Ababa: Tensae Publishing House, 1996), 6.

² Op.cit., 9.

³ K.S. Pedersen, op.cit., 210.

⁴Op.cit., 211.

Tomēr citi VD teksti dievkalpojumos tiek izmantoti daudz retāk vai nemaz. Tā vietā tiek lasīti JD teksti.

Ļoti neparasta tradīcija Etiopijas baznīcās ir Dziesmu dziesmas lasīšana sestdienas rītā pirms Lieldienām, kas ļoti līdzinās tam kā to lasa sinagogās pirms Pasā svētkiem. Tomēr nav skaidri zināms, kad un kādos apstākļos šī tradīcija parādījās Etiopijā.¹

Mūzikas instrumentiem un pašai mūzikai, kas tiek izmantota dievkalpojumos ir liela nozīme Etiopijā. Daļēji te ir saskatāma VD jūdaisma ietekme. Piemēram, lira, tamburīns, bungas, nelieli zvani, ir mūzikas instrumenti, kurus atrodam jau Vecajā derībā (II Sam. 6,5). Arī dziesmu iedalījums daļēji līdzinās jūdu nīgunīm iedalījumam.² Te nozīme ir arī tam, ka Etiopijā kā Āfrikas kontinenta valstī jau tradicionāli izveidojies savs dziedājumu stils un skanējums, kas ir visai atšķirīgs gan no sinagogālajiem dziedājumiem, gan no afrikāņu tautas mūzikas, gan Rietumu baznīcu korāļiem. Tāpēc etiopiešu baznīcas dievkalpojumi it īpaši svētkos rada pilnīgi citādāku iespaidu nekā rietumu dievkalpojumi.

¹E. Ullendorff, *Ethiopia and the Bible: The Schweich Lectures of the British Academy.* (London: Published for the British Academy by the Oxford University Press. 1968): “Kopš dzimšanas un visas dzīves garumā cilvēka dzīve bija saistīta ar baznīcu un tās svētajiem sakramentiem. Jaundzimušajam vajadzēja iziet cauri trim sekojošiem rituāliem: kristībām, apgraizīšanu un iestiprināšanu. Svētais Vakarēdiens bija centrālais sakraments, kas kopā ar 20 anaforu dziedājumiem sniedza lielas dažādības iespējas. Kāzas un bēres tāpat bija pakārtotas Baznīcai. Priesteri krāsainajos tērpos, muzikālajā ritma un dziedāšanā ar dziļu cieņu un godību izpildīja liturģiskās ceremonijas.” (skat.7.att) 151.

² E.Ullendorff, *Jewish-Hebraic elements*, 240.

3.daļa

Pētnieciskās literatūras skaidrojumi par jūdaisma tradīcijas elementiem Etiopijas baznīcā

Jautājums par Etiopijas baznīcas unikālajiem elementiem ir tikpat sens kā rietumnieku interese par Etiopiju vispār. Tomēr 20. gadsimtā, kad attīstījās Etiopijas studijas, šajā jautājumā izveidojās trīs galvenie virzieni, ko pārstāvēja un par ko joprojām aktīvi pastāv dažādi zinātnieki.

3.1 Atbalstītāju pozīcija

No pētniekiem, kas minami kā jūdaisma tradīcijas atbalstītāji Etiopijas baznīcā, vispirms jau ir jānosauc Edward Ullendorff. Viņš ir atzīts pētnieks Etiopijas studiju jomā gan kā Bībeles pazinējs, gan valodas speciālists, kā arī ir veltījis atsevišķus pētījumus jautājumam par jūdaisma ietekmi Etiopijas Baznīcā. Līdzās viņam vesela rinda jaunāku un senāku pētnieku, kā Conti Rossini, E.Isaac, M.Rodinson, O'Leary, C.Rathjens, u.c., ir devuši savu ieguldījumu jautājumā par to kad, kā un kas ir aizsācis Etiopijas Baznīcā tradīcijās, ko šie pētnieki nešaubīgi saista ar jūdaisma ietekmi.

„Kristietība etiopiešiem, tāpat kā jūdaisms ebrejiem – vienmēr ir bijusi viņu nacionālās eksistences dziļākā izpausme. Abesīniešu kristietība, ko īpašā veidā ir caurvijuši jūdaisma un semītu elementi, jau ilgu laiku ir kultūras, politiskās un sociālās dzīves dārgumu krātuve.¹”

Etiopieši sevi vienmēr uzskatījuši par likumīgiem jūdu pēctečiem. Jau senatnē attiecības starp šīm divām kultūrām bija ļoti attīstītas, kā to pierāda atsevišķie literatūras pieminekļi.²

Un lai arī daudzējādā ziņā atsevišķi elementi etiopiešu baznīcā stipri atgādina tādus pašus elementus jūdaismā, galvenā kritika, kas vērsta pret šo viedokli ir par to, ka netiek ņemts vērā arguments par citu austrumu baznīcu it kā tikpat ciešo saikni ar jūdaismu.³

¹ E.Ullendorff, *Ethiopians* op.cit., 114.

² S.Pankhrust, op.cit., 12.

³ K.S.Pedersen, op.cit., 203.

Tomēr, manuprāt, galvenā problēmā visā šajā jautājumā ir par to, ka netiek nospraustas nekādas vēsturiskās robežas, un tiek uzsvērti atšķirīgi elementi kā etiopiešu kristīgajai tradīcijai raksturīgi.

Pirmkārt, mēs nevaram runāt (vismaz ne šobrīd) par jebkādiem jūdaisma tradīcijas elementiem pirms 15.gs, izņemot Kebra Negast sacerējumu un derības šķirstu vēsturisko pierādījumu trūkuma dēļ. Pirmā polemika un apraksti par šo jautājumu sākas tikai laikā, kad Etiopijas Baznīcas saskārās vairāk ar citām kristīgajām tradīcijām, jo īpaši Rietumu pieredzi. Līdz tam etiopiešu kristīgajā tradīcijā dominēja kristoloģiskas vai eshatoloģiskas diskusijas¹, jo jautājums par apgraizīšanu vai sabata ievērošanu nebija aktuāls, taču tas nenozīmē, ka šāda tradīcija neeksistēja. Tāpēc runāt par kādu tiešu ietekmi no jūdu puses būtu pārsteidzīgi, ja vien par argumentu neizmanto apgalvojumu par konservatīvo Etiopijas Baznīcas raksturu, kas ļāva tai saglabāt nemainīgas tradīcijas gadsimtiem ilgi. Tādā gadījumā pierādījumi par vēsturiskajiem tirdzniecības sakariem abpus Sarkanās jūras krastiem varētu kalpot par pamatu hipotēzei par jūdu imigrantiem Etiopijas teritorijā pirms kristietības ieviešanas. Līdz ar to arī pamatot ideju par to, ka monoteisma reliģija bija sastopama Etiopijas teritorijā vēl pirms kristietības. Visas atsauces uz VD kā tiešu līdzinieci vai piemēru etiopiešu kristīgajai tradīcijai ir ļoti nosacīts arguments. Atsevišķos jautājumos šo pētnieku viedoklis ir autoritatīvs un to atbalsta arī kritiķi. Tas vairāk attiecas tieši uz vēstures traktējumu un avotiem.²

¹ S.Kaplan, op.cit., 87.

² S.H.Sellassie, op.cit.98.

3.2 Oponentu iebildumi

Otrajā grupā ietilpst tādi pētnieki kā K.S.Pedersen, M.Daoud, A.Atiya, u.c. pamatā šie autori pārstāv uzskatu par to, ka etiopiešu baznīca līdzīgi kā citas austrumu baznīcas ir saglabājusi savu agrīno saturu, kas nācis tieši no apustuļiem. Un līdz ar to jūdaisma nozīme te ir tikai tik liela kā visās pārējās kristīgajās baznīcās – no tā attīstījās liturģija un citi ar baznīcu saistīti priekšstati.

Tomēr tāpat kā iepriekšējā grupā arī šie autori par argumentu mēdz izmantot vienkāršu novēršanos vai noliegumu. Tā, piemēram, K.S.Pedersen raksta, ka apgraizīšana nav Baznīcas sakraments, vai sabatu neievēro visā Etiopijā. Tomēr tas nepaskaidro to, kāpēc kristieši Etiopijā veic apgraizīšanu, vai kāpēc tomēr vēl šodien ir kristieši, kas ievēro sabatu un arī svētdienu.

Attiecībā uz svētkiem vai gavēšanu, iespējams, šīs tradīcijas ir veidojušās līdzīgi kā citas Agrīnās Baznīcas, tomēr var būt, ka te bijuši arī citi iemesli. Es domāju, ka šī nostāja ir pareiza attiecībā uz dažiem elementiem Etiopijas Baznīcā, tomēr tādā gadījumā būtu nepieciešams turpināt salīdzinošo pētniecību starp dažādām austrumu baznīcām par šiem jautājumiem.

Tāpat kā pirmajai pētnieku grupai, arī šo autoru darbos ir novērojamas laika atkāpes, kad par kādu ieražu tiek rakstīts no vēstures viedokļa, bet par citu – izejot no mūsdienu konteksta. Tāpēc, manuprāt, arī šī nav galīgā atbilde uz jautājumu par to vai atsevišķi elementi etiopiešu baznīcā ir vai nav ienākuši jūdaisma ietekmē. Un, protams, kas attiecas uz Kebra Negast, tad šeit, manuprāt, ir grūti vilkt paralēles ar citām austrumu baznīcām, kaut arī *tabot* ir atrodams arī sīriešu baznīcā, vai šis darbs ir arī koptu tradīcijā. Pie šīs grupas galvenokārt pieder kristīgie autori, tāpēc dažkārt pētījumi šķiet vairāk apoloģētiski, nevis kritiski. Tomēr tieši te ir iespējams tālāk attīstīt studiju pētniecisko virzienu, kas saucas salīdzinošā reliģiju pētniecība, uzsvaru liekot tieši uz austrumu baznīcu pieredzi

Kā skaidrojums tādu neparastu elementu kā apgraizīšana vai Kebra Negast klātbūtnei Etiopijas Baznīcā tiek izmantots piemērs par misionāru pieredzi visa pasaulē, kur saskaroties ar atšķirīgām kultūrām arī Jēzus mācība tiek pieskaņota esošajai situācijai:

„Šādas ārējas ticības izpausmes tikušas ar aizrautību pārņemtas semītu-afrikāņu vidū. Tādējādi tika pieskaņoti senie pagāniskie svētki, vai citas senču tradīcijas jaunajai ticībai, atstājot ārējo izpausmi, bet mainot iekšējo saturu.¹”

Diskusija par argumentu uzticamību šajā gadījumā ir mazāk izplatīta nekā attiecībā jūdaisma atbalstītājiem. Tomēr šim viedoklim ir savs stabils sekotāju un atbalstītāju pulks arī mūsdienu Etiopijas studijās.

¹ K.S.Pederse, op.cit., 215.

3.3 Neitrālā pozīcija

Trešais virziens, kas veidojies šī jautājuma ietvaros ir mazāk izplatīts. Vismaz man nācies saskarties tikai ar dažiem no zinātnieku pētījumiem, kā, piemēram, S.Kaplan, E.A.W.Budge, R.Cowley, S.H.Sellassie.

Šie autori gan savos darbos pievēršas tikai kādam konkrētam elementam, vai laika posmam, tomēr, es uzskatu, ka tas tieši labāk palīdz izprast to vēsturiski reliģisko nozīmi, kas bija katram no šiem elementiem.

Te man ir grūti saskatīt pašai kādu kritiku, jo pati visvairāk atbalstu tiešu šo pieeju. Kritiku neesmu sastapusi arī citu autoru darbos. Arī K.S.Pedersen mūsu tikšanās laikā stāstīja, ka S.Kaplan ir lielisks zinātnieks un autoritāte Etiopijas Baznīcas jautājumos, to pašu man arī stāstīja etiopiešu studenti par viņu tautieti S.H.Sellassie, kas ir atzīts etiopiešu vēstures pētnieks.

Es domāju, ka galvenais iemesls, kādēļ es piekrītu šiem pētniekiem ir tas, ka šī nostāja paver vairāk un plašākas iespējas problēmu traktēšanai un iespējamai atbildei. Protams, arī citi autori, gan E.Ullendorff, gan K.S.Pedersen ir ļoti erudīti šajā laukā un atzīti speciālisti. Viņi arī atzīmē, piemēram, vietējo pagānisko kultūru ietekmi apgraizīšanas vai svētku izcelsmes gadījumā. Tomēr patiesība laikam galu galā ir krāsaina vai daudzšķautņaina, un, jo īpaši šādās situācijās, kad mēs līdz galam diezin vai kādreiz varēsim uzzināt par to, kas sarakstījis Kebra Negast vai, kā kristieši Etiopijā sāka ievērot sabatu, tāpēc vislabāk ir parādīt atšķirīgos viedokļus un ļaut katram izlemt pašam.

Nobeigums

Beigās es gribētu piebilst, ka, ja arī Etiopijas kristietībai ir dziļas saiknes ar jūdaismu, nevar noliegt arī citu tradīciju ietekmi, piemēram, citu kristīgo tradīciju pieredzi vai senāko pagānisko kultu mantojumu. Jūdaisms iespējams ir tikai pirmais un šķiet vieglākais piemērs ar ko sasaistīt Etiopijas Baznīcas tradīciju, piemēram, tās nacionālo leģendu par ķēniņieni Sābu dēļ.

K.S.Pedersen raksta: „Pēc iepriekš teiktā var redzēt, ka Etiopijas Baznīcā ir vērojama zināma jūdaisma elementu klātbūtne, tomēr šāda ietekme ir sastopama arī citās kristīgajās Baznīcās, jo arī vēsturiski kristietība ir attīstījusies no jūdu sektas.

Galvenais iemesls, kāpēc Etiopijas Baznīca liekas vairāk ‘jūdaizēta’ nekā citas baznīcas, varētu būt tas, ka te tiek ievērotas dažādas jūdu tradīcijas papildus Jēzus mācībai. Tās ir vairāk ārējas paražas. Visā pasaulē kristīgā kultūra ir absorbējusi un izmainījusi vietējās tradīcijas. Tas pats ir noticis arī Etiopijā, kur, piemēram, tāda sena ieraža kā apgraizīšana ir eksistējusi ilgi pirms kristietības vai jūdaisma, tomēr laika gaitā tā ir spējusi iekļauties kultūru paradigmas maiņā.

Nav skaidru liecību par to, ka šie elementi ir mantoti no savstarpējiem sakariem ar jūdaismu. Tomēr šo piemēru var izmantot, lai parādītu, cik labi šīs atšķirīgās kultūras ir spējušas savstarpēji pielāgoties un attīstīties.”¹

Izvērtējot iepriekš apskatītos pētnieku darbus, ir skaidrs, ka līdzās atzītiem un pamatotiem argumentiem turpat ir arī dažādas nepārbaudītas vai neatzītas hipotēzes. Tā, piemēram, viens no neizpētītiem jautājumiem līdz mūsdienām ir palicis jautājums par Kebra Negast autoru un izveidošanas laiku, kā arī par vēsturisko ticamību stāstam par Derības Šķirsta esamību Etiopijā. Šie jautājumi visticamāk paliks līdz galam neatbildēti. Tāpat pieejamā informācija neļauj precīzi noteikt vēsturiskos apstākļus, kādos veidojās etiopiešu kristīgie svētki, vai to kāpēc tiek ievērota apgraizīšana un dažās vietās svin sabatu un svētdienu. Šie ir daži no galvenajiem jautājumiem, kurus arī nākotnē, cerams, pētīs un par kuriem sagaidāmi kādi atklājumi Etiopijas studiju jomā.

¹ K.S.Pedersen. Op.cit. 216.

Taču blakus šiem nākotnes uzdevumiem, ir arī līdzšinējie zinātnieku pētījumi, kurus salīdzinot un analizējot esmu nonākusi pie sekojošiem secinājumiem:

Pirmais secinājums ir tāds, ka tiešu vēsturisku pierādījumu par ebreju vai jūdaisma klātbūtni Etiopijas teritorijā vēstures kontekstā nav. Protams, arī tās netiešās norādes, gan valodā, gan literatūras pieminekļos un kultūras tradīcijā ir visai nozīmīgas, taču tās vairāk attiecas uz Dienvidarābijas reģiona saikni ar Etiopiju senajos laikos, kā arī caur to daļēji arī iespējamās jūdu diasporas imigrantu klātbūtni Etiopijā.

Otrkārt, ir virkne tradīciju Etiopijas Baznīcā, ieskaitot apgraizīšanu un dažādu reliģisko svētku svinēšanu, kas vēsturiski veidojusies jūdaisma tradīcijas un pagānisko ieražu transformēšanas rezultātā, sajaucoties ar jauno reliģiju – kristietību viduslaiku sākumā.

Treškārt, ir novērojamas parādības, kā sabata ievērošana un „Kebra Negast”, kam ir liela nozīme etiopiešu sekulārajā un reliģiskajā dzīvē, un kas tādā pašā veidā nav sastopamas citās kultūrās. Šie elementi ir unikāli Etiopijas Baznīcai un etiopiešu kultūrai kopumā, un, neskatoties uz to, ka ir daudz neskaidrību, gan par to izcelsmi, gan nozīmi, tiem, visticamāk, ir visciešākā saikne ar jūdaisma un VD lielo nozīmi Etiopijas Baznīcā. Kaut arī daži pētnieki uzsver to, ka šiem elementiem nav tieša sakara ar oficiālo baznīcu.

Ceturtkārt, ja skatās uz liturģisko pamatu, te, protams, es varu tikai piekrist K.S.Pedersen, ka Etiopijas Baznīcas liturģija ir tik pat jūdaiska kā citas senās Austrumu Baznīcas, kuras visas pamatā ir veidojušās uz jūdu sinagogu dievkalpojumu pamata.

Pēdējais secinājums ir tāds, ka pētnieku viedokļi, lai arī dažādi un dažkārt pretēji, sniedz ieskatu Etiopijas Baznīcas elementos, skaidrojot to izcelsmi, nozīmi un attīstību gan cauri gadsimtiem, gan mūsdienās. Tāpēc veicot savu uzdevumu par atšķirīgo viedokļu salīdzināšanu un analīzi es varu teikt, ka mana izvirzītā tēze par to, ka atsevišķi elementi Etiopijas Baznīcā ir veidojušies jūdaisma ietekmē, ir virspusēja, bet galvenajos vilcienos pamatota, ja pieņem, ka jūdaisma ietekmes sfērā ietilpst senās vēsturiskās attiecības starp Etiopiju un Dienvidarābiju, VD lielā ietekme Etiopijā un jūdaisma iespaids uz agrīno kristīgo Baznīcu kopumā.

Visbeidzot, es tikai gribētu pateikt, ka, sākot pētīt šo tēmu, mani visvairāk aizrāva tas, cik ļoti ‘dabiski’ etiopieši savā baznīcā ir iekļāvuši dažādus jūdaiskos elementus, no kā Rietumu Baznīca jau agrīnā periodā pilnībā attālinājās, bet tas nebūt netraucē pašiem

etiopiešiem būt tikpat īsteniem kristiešiem kā viņu ticības brāļiem citur pasaulē. Tas man likās labs piemērs, kā iespējama divu saistītu reliģisko sistēmu savienošana.

Tomēr, protams, turpinot studijas un izpētot šo jautājumu tuvāk, ir skaidrs, ka šāds risinājums nedarbotos visur, bet tikpat unikāla un neatkārtojama kā etiopiešu kristīgā tradīcija ir arī viņu kultūrvēsturiskā pieredze un ģeogrāfiskā situācija, un tieši tāpēc te paveras plašs pētījumu lauks.

Bibliogrāfija:

Bībele. Latvijas Bībeles Biedrība. 1992.

The Ethiopian Orthodox Tewahedo Church Faith, Order of Worship and Ecumenical Relations. 2nd ed. Addis Ababa: Tensae Publishing House, 1996.

Abir, Mordechai. *Ethiopia and the Red Sea*. London, 1980.

Atiya, Aziz S., ed. *The Coptic Encyclopedia*, 8 vol. New York, 1991.

Atiya, Aziz S. *A History of Eastern Christianity*. Millwood: Kraus reprint. 1968.

Budge, E. A. Wallis. *Kebra Nagast. The book of Glory of Kings*. London. 1932.

Cowley, Roger W. *Ethiopian Biblical Interpretation. A Study in Exegetical Tradition and Hermeneutics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.

.Daoud, M. *The Liturgy of the Ethiopian Church*. Addis Ababa. 27.12.1954. 54-52.

Haile, G. „The 49 Hour Sabbath of the Ethiopian Church”. *Journal of Semitic Studies* 2.
23

(1988): 233-254.

Hammerschmidt, Ernst. *Studies in Ethiopic anaphoras*. 2nd rev. ed. Stuttgart: Steiner Vlg. 1987.

Isaac, Efraim. „An Obscure Component in Ethiopian Church History”. *Le Museon: revue d'études orientales: tijdschrift voor orientalisme*. 1/2 (1972): 225-258.

Kaplan, Steven. *The Monastic Holy Man and the Christianization of Early Solomonian Ethiopia*. Wiesbaden, 1984.

Levine, D. N. *Wax and gold: tradition and innovation in Ethiopian culture*. Chicago: Chicago Univ.Press, 1972.

Littmann, E. "The Legend of the Queen of Sheba in the Tradition of Axum". In *Bibliotheca Abessinica. Studies Concerning the Languages, Literature and History of Abyssinia*. 1st vol. Leyden: E.J.Brill – Princeton, NY: The University Library, 1904.

Lobo, Jerome. *A Voyage to Abyssinia*. Champaign.Ill: Project Gutenberg, 199-.

Lord, Edith. „Cultural Patterns of Ethiopia. Queen of Sheba’s Heirs”. In *Africana Culture and History Series*. Washington: Acropolis Books,

Munro-Hay, Stuart. *Aksum. An African Civilisation of Late Antiquity*. Edinburgh, 1991.

Oesterley, W.O.E. *The Jewish Background of the Christian Liturgy*. Oxford: Clarendon Press, 1925.

Pankhrust, Sylvia. *Ethiopia: a cultural history*. Woodford Green, 1995.

Pankhrust, Richard. "History of Ethiopian Towns from the Middle Ages to the Early Nineteenth Century". In *Aethiopische Forschungen*. Wiesbaden: Harrasowitz, 1982.

Pankhrust, Richard. *A Social History of Ethiopia. The Northern and Central Highlands from Early Medieval Times to the Rise of Emperor Tewodros II*. Addis Ababa: Institute of Ethiopian Studies, 1990.

Pawlikowski, J.T. "The Judaic Spirit of the Ethiopian Orthodox Church". *Journal of Religion in Africa*. 4 (1971-72): 178-199.

Pedersen, Kirsten Stoffregen. "Is the Church of Ethiopia a Judaic Church?" *Warszawskie Studia Teologiczne* 12. 2 (1999): 203-216.

Pedersen, Kirsten Stoffregen. "Die aethiopische Kirche von Afrika bis nach Jerusalem. 2000 Jahre afrikanisches Christentum". *Kleine Schriftenreihe*. 21 (1998).

Rathjens, Carl. *Juden in Abessinien*. Hamburg : W Gent. 1921.

Rodinson, M. "Sur la question des "Influences Juives" en Ethiopie". *Journal of Semitic Studies*. 9 (1964): 11-19.

Sellassie, Sergew Hable. *Ancient and Medieval Ethiopian History to 1270*. Addis Ababa, 1972.

Trimingham., S.J. *Islam in Ethiopia*. Oxford: Oxford Univ Press 1952.

Uhlig, Siegbert. „Äthiopische Paläographie“. In *Aethiopische Forschungen No. 22*. Stuttgart, 1988.

Ullendorff, Edward. *The Ethiopians: an introduction to country and people*. Stuttgart: Steiner. 1990.

Ullendorff, Edward. "Hebraic-Jewish Elements in Abyssinian (Monophysite) Christianity". *Journal of Semitic Studies*. 1 (1956): 216-256.

Ullendorff, Edward. *Ethiopia and the Bible: The Schweich Lectures of the British Academy*. London: Published for the British Academy by the Oxford University Press. 1968.

Ullendorff, Edward. "From the Bible to Enrico Cerulli: a miscellany of Ethiopian and Semitic papers". In *Aethiopische Forschungen*. Stuttgart: Franz Steiner 1990.

Walker, C.H. *The Abyssinian at Home*. London, 1933.

Pankhrust, Richard, Stanislaw Chojnacki., eds. *Proceedings of the Third International Conference of Ethiopian Studies, 3–7 April*. 3 vols. Addis Ababa, 1966.

Hess, Robert Lee Hess., ed. *Proceedings of the Fifth International Conference of Ethiopian Studies. Session B, April 13–16, 1978*. Chicago, 1979.

Goldenberg, Gideon., ed. *Ethiopian Studies. Proceedings of the Sixth International Conference, Tel-Aviv, 14–17 April 1980*. Rotterdam, 1986.

Rubenson, Sven., ed. *Proceedings of the Seventh International Conference of Ethiopian Studies, University of Lund, 26–29 April 1982*. Addis Ababa – Uppsala – East Lansing, 1984.

Beyene, Taddese., ed. *Proceedings of the Eighth International Conference of Ethiopian Studies. University of Addis Ababa, 26–30 November 1984*. 2 vols. Addis Ababa – Frankfurt-am-Main, 1988–89.

Gromyko, Anatoly Andreevich., ed. *Proceedings of the Ninth International Congress of Ethiopian Studies, Moscow, 26–29 August 1986*. 6 vols. Moscow, 1988.

Lepage, Claude, Etienne Delage., eds.. *Études Éthiopiennes. Actes de la Xe conférence internationale des études éthiopiennes. Paris, 24–28 août 1988*. Paris, 1994.

Zewde, Bahru, Richard Pankhurst, Taddese Beyene., eds. *Proceedings of the Eleventh International Conference of Ethiopian Studies*. 2 vols. Addis Ababa, 1994.

Marcus, Harold Golden., ed. *New Trends in Ethiopian Studies. Papers of the 12th International Conference of Ethiopian Studies, Michigan State University, 5–10 September 1994*. 3 vols. Lawrenceville, 1994.

Fukui, Katsuyoshi, Eisei Kurimoto, Masayoshi Shigeta., eds. *Ethiopia in Broader Perspective. Papers of the XIIIth International Conference of Ethiopian Studies, Kyoto, 12–17 December 1997*. Kyoto, 1997.

<http://www.sacred-texts.com/chr/kn/index.htm>

<http://www.ethioview.com/Religions.shtml>

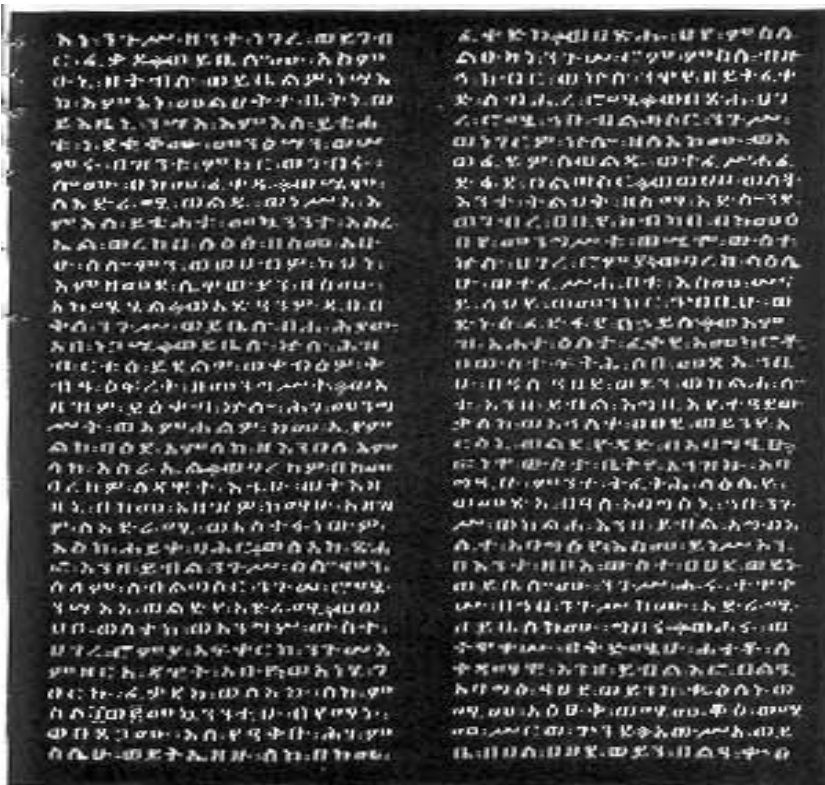
<http://ethiopianorthodox.org/links.htm>

<http://www.imperialethiopia.org/religions.htm>

Attēli

1. att.Etiopiešu priesteris ar derības šķirstu.

2.att.Kebra Negast

oriģināls.

3.att. Sv. Marijas baznīca, kurā pēc Etiopiešu Baznīcas tradīcijas atrodas VD aprakstītais derības šķirsts.

4.att.Etiopiešu baznīca.

5.att.Klintī izcirstā etiopiešu baznīca Lalibelā

6.att.Svētā krusta pacelšanas svētki.

7.att.Etiopiešu priesteri svētkos.